

K 224796
3

ნაგავი ჯოლოგუა

„თბილისის კერძო ბიბლიოთეკა“

თბილისი
1997

„ტფილისის კერძო ბიბლიოთეკა“

(მასალები XIX ს. ქართული საზოგადოებრივი
აზრის ისტორიისათვის)

0271

"ცვილის კახი ზობლაოკა" (1842-1848)

დიმიტრი ყიფიანის ინიციატივით დაარსებული „ტფილისის კერძო ბიბლიოთეკა“ (1842-1848 წწ.) 1840-იანი წლების „დეზორგანიზებული ეროვნული ცხოვრების“ (ა. ჯორჯაძე) აღორძინების პირველი სერიოზული ცდა იყო. მან მკვეთრად გამოაცოცხლა იმდროინდელი ქართველი საზოგადოებრიობის პატრიოტულად განწყობილი ნაწილის საგანმანათლებლო ინტერესები, შესამჩნევი ბიძგი მისცა ქართული კულტურულ-ინტელექტუალური ცხოვრების ევროპეიზაციის პროცესს. ნაშრომში საუბარია „ბიბლიოთეკის“ მესვეურთა ფართო კულტურულ-საგანმანათლებლო მიზნებზე, დამფუძნებელთა და წევრთა ვინაობაზე, წიგნადი ფონდის დაკომპლექტების პრინციპებსა და საშუალებებზე...

ნაშრომი განკუთვნილია XIX ს. ქართული საზოგადოებრივი ცხოვრებისა და აზრის ისტორიით დაინტერესებული წრეებისათვის.

იხევედება ავტორის ხარჯით

საგვ-2000
შეგთქმობულია

X 224.796

1820-იანი წლების დასასრულისა და 30-იანის დასაწყისის კულტურული აღმავლობის პროცესი, რომელიც 1832 წლის შეთქმულების მონაწილეთა სახელებს უკავშირდება, იმდენად ხანმოკლე აღმოჩნდა, რომ მან ვერ მოიცვა საზოგადოებრიობის ფართო ფენები. მით უმეტეს, ეს პროცესი ნახევრად არალეგალურ პირობებში მიმდინარეობდა და, შესაბამისად, გეოგრაფიულადაც და რიცხობრივადაც მეტად შეზღუდული „აუდიტორია“ ჰყავდა. ამიტომაც 1832 წლის კატასტროფამ, რასაც თავის მხრივ ქართველი ინტელიგენციის საუკეთესო ნაწილის რუსეთის შორეულ გუბერნიებში მიმოფანტვა მოჰყვა, საზოგადოებრივ-კულტურული ცხოვრების პარალიზება გამოიწვია - ამ დროიდან მოკიდებული ვიდრე 40-იან წლებამდე საქართველოში არ არსებობდა არც ერთი მეტ-ნაკლებად ორგანიზებული საზოგადოებრივ-კულტურული დაწესებულება, არ არსებობდა ქართული ნაბეჭდი პრესა, ბიბლიოთეკა, ლიტერატურული თუ თეატრალური სალონები... იმდროინდელი ქართველი საზოგადოების ინტელექტუალური სიმწირისა და ინერტულობის წარმოსადგენად, ვფიქრობთ, რამდენიმე ფაქტის დასახელებაც იკმარებს: 1832 წლიდან 1838 წლამდე საქართველოში არც ერთი ქართული წიგნი არ დაბეჭდილა;¹ 30-იან წლებში თვით ხელისუფლების მცდელობის მიუხედავადაც კი ვერ მოხერხდა თბილისში საგუბერნიო ბიბლიოთეკის დაარსება, ვინაიდან მთელს გუბერნიაში არ აღმოჩნდა თუნდაც რამდენიმე ათეული პირი, ვისაც ბიბლიოთეკით სარგებლობის სურვილი და მოთხოვნილება ექნებოდა;² საზოგადოებამ სრული გულგრილობა გამოიჩინა ისეთი დიდმნიშვნელოვანი ზოგადკულტურული ფაქტისადმი, როგორიც იყო მარი ბროსეს, დავით ჩუბინაშვილისა და ზაქარია ფალავანდიშვილის მიერ „ვეფხისტყაოსნის“ გამოცემა (მეორე ნაბეჭდი გამოცემა 1712 წლის ე.წ. ვახტანგისეულის შემდეგ!) 1841 წელს³ და ა.შ. ამგვარ სავალალო

მდგომარეობას, ცხადია, არსებითად ვერ შეცვლიდა ვერც კალიგრაფ-გადამწერთა საქმიანობა, ვერც თბილისის გიმნაზიის მოსწავთა მიერ შედგენილი ორიოდე დღემოკლე ხელნაწერი (და ამდენად, თითო ეგზემპლარად არსებული) ლიტერატურული ჟურნალი,⁴ ვერც პლატონ იოსელიანის რამდენიმე სამეცნიერო ნაშრომი... დასახელებულთაგან თითოეულს, თავისი სპეციფიკურობის გამო, მკითხველთა მეტისმეტად შეზღუდული წრე ჰყავდა და ამათგან არც ერთს არ მოჰყოლია რამდენადმე შესამჩნევი საზოგადოებრივი რეზონანსი.

1830-იანი წლების დასასრულისა და 40-იანის დასაწყისის საქართველოში შექმნილ საზოგადოებრივ ვითარებასა და განწყობილებას მშვენივრად გვისურათებს ფრაგმენტი კონსტანტინე მამაცაშვილის იმ სიტყვისა, რომელიც მან 1876 წელს „დროების“ 10 წლის იუბილეზე წარმოთქვა: „სამი-ოთხი თუ შევერთდებოდით და კრძალვით დაეიწყებდით საზოგადო საქმეებზე თუ ლიტერატურაზე ლაპარაკს - ისიც დიდ ბედნიერებათა და გაბედვათ მიგვაჩნდაო“.⁵

ქართველმა არისტოკრატებმა მართლაც დაიჯერა მითი ხელმწიფე-იმპერატორის „ღმობიერი“ და „კეთილი“ გულის შესახებ და ერთგულ-ქვეშევრდომული მოწინებით მიიღო ის „მოწყალება“, რომელიც იმპერიული ინტერესების სასარგებლოდვე გაიღო ნიკოლოზ I-მა შეთქმულთა მიმართ. ამას დაერთო თვითონ იმპერატორის სტუმრობა საქართველოში 1837 წლის ოქტომბერში.⁶ „ქართველი თავადები, - წერს ისტორიკოსი პოტო, - ასი და ორასი ვერსის სიშორიდან მოდიოდნენ თბილისს, თან ახალგაზრდა შვილები მოჰყავდათ, რომ ხელმწიფისთვის ეჩვენებინათ და მონაწილეობა მიეღოთ დღესასწაულში“.⁷ წესისამებრ გაიმართა დიდებული აღლუმში, ბრწყინვალე ბალი პოლონებით, კადრილით, ლეკურიითა და სხვა აუცილებელი „ატრიბუტებით“, პომპეზური ნადიმი... ჭეშმარიტად „მეფური სამართლიანობითა“ (ხელქვეითთა ღირსების ხელყოფისთვის გენერალ ბრაიკოს აღლუმზევე ააგლეჯინა ფლიგელ-ადიუტანტის აქსელბანდი მთავარმართებელ გრ. როზენის სიძისთვის, პოლკოვნიკ ალექსანდრე დადიანისთვის) და არაჩვეულებრივი ელეგანტურობით (მისი ცეკვა ულამაზეს მართა სოლოლაშვილთან დიდხანს იყო ჩვენი მაღალი საზოგადოების აღტაცებული მსჯელობის საგანი) რუსეთის იმპერატორმა საბოლოოდ მოინადირა ქართველი თავადაზნაურობის გული. თავის მხრივ, იმ გულწრფელმა აღტაცებამ და მოწინებამ, რომელიც საქართველოში იგრძნო, მონარქი საბოლოოდ დაარწმუნა - უკვე დამდგარი იყო საერთოდ ქართველ თავად-აზნაურთა და მათ შორის არისტოკრატების ფრონდირებული ნაწილის

იმპერიის სამსახურში ჩაყენების დრო. ნიკოლოზ I-მა ჩვენებურ თავადაზნაურობას ფართოდ გაუღო სახელმწიფო-ადმინისტრაციული სამხედრო სამსახურის კარი. ამ უკანასკნელმაც დიდი სიხარულით და ერთუხიანებით მიიღო ხელმწიფის მორიგი „წყალობა“: ზოგმა მატერიალური კეთილდღეობისა და პატივის მოხვეჭის მიზნით, ზოგისთვის კი სამოხელეო თუ სამხედრო კარიერა საკუთარი შესაძლებლობების რეალიზაციისა და ამ გზით საზოგადოებრივ ცხოვრებაში თვითდამკვიდრების ერთადერთი საშუალება იყო. მით უმეტეს, იმპერიის სამსახურში ყოფნას მაშინდელი საზოგადოებრივი სინდისი არათუ გამობდა, პირიქით, იწონებდა კიდევ (სხვათა შორის, სამართლიანობა ერთი გარემოების აღნიშვნასაც მოითხოვს: თუ ნიკოლოზ I-ის სტუმრობა და მასთან დაკავშირებული მოვლენები, ერთი მხრივ, მაჩვენებელი აღმოჩნდა იმდროინდელი ქართული საზოგადოებრივი მორალის კოლაფსური მდგომარეობისა, მეორე მხრივ, ამ „ვიზიტს“ ერთი პოზიტიური შედეგიც მოჰყვა. კერძოდ, ქართველი არისტოკრატის „სერვილური“ განწყობილებით გულდამშვიდებულმა იმპერატორმა შესაძლებლად ცნო, დაეჩქარებინა ამიერკავკასიის ადმინისტრაციული მმართველობის გადაყვანა სამხედრო რეჟიმიდან სამოქალაქოზე. ეს უკანასკნელი გარემოება კი, თავის მხრივ, ობიექტურად უკეთეს პირობებს ქმნიდა საზოგადოებრივ-კულტურული ცხოვრების მოწესრიგებისა და მისი ეროვნული გეზით წარმართვისთვის).

არსებითად, ამ პერიოდიდანვე იწყება ქართველი თავადაზნაურობის, - აწ უკვე არა რეჟიმის მოწინააღმდეგე, არამედ იმპერიული ინტერესების მსახური საზოგადოებრივი ფენის, - დიდი ნაწილის ნებაყოფლობითი რუსიფიკაციის პროცესიც... ერთი სიტყვით, ქართველი საზოგადოებრიობა დენაციონალიზაციის რეალური საფრთხის წინაშე აღმოჩნდა. ამ მხრივ, ვფიქრობთ, სავსებით სწორი და სამართლიანია ჩვენი ისტორიის ზემოაღნიშნული პერიოდის არჩილ ჯორჯაძისეული ერთი შეხედვით მეტისმეტად მკაცრი შეფასება: „პოლიტიკურად დასნეულებული ეროვნული სხეული დასნეულდა ზნეობრივად და გონებრივადაც. ორმოციან წლებში უკვე დასრულებული იყო დეზორგანიზაცია ეროვნულ ცხოვრებისა“.⁵

ოფიციალურმა (რუსიფიკატორულ-ანტიქართულმა) იდეოლოგიამ თავისთავად წარმოშვა საწინააღმდეგო (ნაციონალურ-ქართული) იდეოლოგიური სისტემის ჩამოყალიბება-განვითარების აუცილებლობა და ქართული საზოგადოებრივ-კულტურული ცხოვრება კიდევ ერთხელ გადაიქცა მძაფრი იდეოლოგიური ორთაბრძოლის ასპარეზად. ჩვენი ისტორიის მოცემულ მონაკვეთზე ამ ბრძოლის ანუ ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის

მეთაურად დიმიტრი ყიფიანის ფიგურა გამოიკვეთა. „ტფილისის ბიბლიოთეკა“ 1840-იანი წლების „დეზორგანიზებული ეროვნული ცხოვრების“ გამოცოცხლების პირველი სერიოზული ცდაა და მისი ადგილი XIX საუკუნის ქართული კულტურის ისტორიაში სწორედ ამ გარემოებით უნდა განისაზღვროს (ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს ის გარემოება, რომ ამ დროს და, საერთოდ, მთელს XIX საუკუნეში ჩვენი მოღვაწეების კულტურულ-საგანმანათლებლო საქმიანობას მკაფიოდ გამოკვეთილი პოლიტიკური მიზანდასახულობაც ჰქონდა. კერძოდ, სახელმწიფო-ებრიობადაკარგულ საქართველოში ბრძოლა ეროვნული კულტურის გადარჩენისა და განვითარებისთვის თავისდათავად ნიშნავდა ბრძოლას მამულის, როგორც ნაციონალური ინდივიდუუმის, გადარჩენისა და განვითარებისათვის).

„ბიბლიოთეკის“ დაარსებაზე ზრუნვა დიმიტრი ყიფიანს 1840 წელს დაუწყია. ერთგან იგი აღნიშნავს: „1840 წლიდან შევეუდექი კერძო ბიბლიოთეკის შექმნას შემდგომში მისი საზოგადოებრივ ბიბლიოთეკად გარდაქმნის მიზნით“.⁹ ასეთი მნიშვნელოვანი წამოწყების ორგანიზება იმდროინდელ პირობებში, ცხადია, ერთი და ორი დღის საქმე არ იქნებოდა. საჭირო იყო თანამოაზრეთა მოპოვება და შემოკრება, რაც ინტელიგენტური ძალების დაქსაქსულობის გამო ადვილად ვერ მოხერხდებოდა, მომავალი კულტურულ-საგანმანათლებლო დაწესებულების სტრუქტურასა და მიზანდასახულობაზე სჯა-ბაასი, ბიბლიოთეკის დამფუძნებელთა რიგებში ისეთი სახელმწიფო მოხელეების ჩართვა, რომელთა იქ ყოფნა ხელისუფლების თვალში ერთგვარი „კამუფლაჟის“ როლს შეასრულებდა, ამასთანავე, დაწესებულების პატრიოტული ფუნქციის განხორციელების პროცესში ხელის შემშლელ ფაქტორად არ გადაიქცეოდა, საბიბლიოთეკო ცენტრისთვის შესაფერისი წიგნადი ფონდის შექმნა და ა.შ. უნდა ვიფიქროთ, არც ხელისუფლება იქნებოდა დაინტერესებული თბილისში ისეთი კულტურული კერის დაარსებით, რომელიც დროთა მანძილზე უთუოდ გადაიქცეოდა ადგილობრივი პატრიოტულად განწყობილი განათლებული საზოგადოების შესაკრებ ადგილად და ინტელექტუალურ „თავშესაფრად“. ასეა თუ ისე, მოსამზადებელი მუშაობა 1842 წლამდე გაგრძელბულა. თუმცა, უმჯობესი იქნება, მოუესმინოთ თვითონ დიმიტრი ყიფიანს: „მე ვიყავი მთავარ-მართველობის კანცელარიის განყოფილების უფროსი და ერთხელ, სამსახურის საქმის მოხსენების შემდეგ, ვვკენი ალექსანდრეს ძე გოლოვინს (საქართველოს მთავარმართველი 1838-1842 წლებში - თ.ჯ.) გამოვუცხადე რამდენიმე ჩემი ტოლ-ამხანაგის სურვილი, რომ გვინდოდა დაგვეარსებინა

კერძო საამხანაგო ბიბლიოთეკა და დაგერთავდა თუ არა ამის ნებას მისცემდა რომ მივიღე იმისი მხრივ, როგორც ეს მოსალოდნელი იყო სტრუქტურული თანხმობა, მეორე შემთხვევის დროს წარუდგინე მას „ტფილისის კერძო ბიბლიოთეკის“ წესდების პროექტი და როგორც კი მოაწერა ზედ: „ვამტკიცებ. გოლოვინი,“ - აღარ დაგვიყოვნებია, ჩვენი სურვილის განხორციელებას შევდგომოდით“.¹⁰

„ტფილისის კერძო ბიბლიოთეკის“ სტრუქტურისა და მიზანდასახულობის მეტ-ნაკლებად სრული სურათის წარმოსადგენად აუცილებელია ყურადღების გამახვილება რამდენიმე არსებით მომენტზე: 1) ბიბლიოთეკის წესდებაზე; 2) მის მესვეურთა ფართო საგანმანათლებლო მიზანსა თუ განზრახულობაზე, რომელიც ხელისუფლებისგან მოსალოდნელი წინააღმდეგობის ნეიტრალიზაციის მიზნით წესდებაში ვერ იქნებოდა მკაფიოდ აქცენტირებული და რომლის გარეშეც კულტურის ეს კერა ვერ გასცდებოდა წმინდა წყლის საბიბლიოთეკო მასშტაბს; 3) დამფუძნებელთა და წევრთა ვინაობაზე; 4) წიგნადი ფონდის დაკომპლექტების პრინციპებსა და საშუალებებზე...

„ბიბლიოთეკის“ წესდება პირველად დედნის (რუსულ) ენაზე გამოაქვეყნა კ. ყიფიანმა.¹¹ მისი განმეორებითი პუბლიკაცია, - ამჯერად ქართული თარგმანი, - გუთონის ი. ბალახაშვილს,¹² საიდანაც იგი უცვლელად გადაბეჭდილი აქვს ნ. გურგენიძეს.¹³ ვინაიდან ი. ბალახაშვილისეულ პუბლიკაციაში არ არის წესდების პრეამბულა, აგრეთვე, თარგმანში გვხვდება ზოგიერთი შეუსაბამობა, ჩვენ აქ სრულად ვაქვეყნებთ წესდებას დ. ყიფიანის იმ ავტოგრაფული ტექსტის მიხედვით, რომელიც ე. გოლოვინის მიერაა ვიზირებული 1842 წლის 22 სექტემბერს¹⁴ (თარგმანი ჩვენია):

„ტფილისში არ არსებობს საჯარო ბიბლიოთეკა. ახალგაზრდა ქართველი თავად-აზნაურები, რომელთაც მიღებული აქვთ დაწყებითი განათლება, მოკლებულნი არიან საშუალებას, თვალი ადევნონ ვითარებას მეცნიერული ცოდნის სხვადასხვა სფეროებსა და სამამულო ლიტერატურაში. ამ ხარვეზის შეძლებისდაგვარად გამოსწორების მიზნით ზოგიერთები გამოთქვამენ მზადყოფნას, წიგნების გამოსაწერად გაიღონ 30 მანეთი ვერცხლით და ამგვარად, საკუთარი ხარჯებით დააარსონ კერძო ბიბლიოთეკა, რომელიც დროთა მანძილზე შესაძლებელია საზოგადოებრივ ბიბლიოთეკადაც გარდაიქმნას.

ამისათვის ამიერკავკასიის მხარის მთავარმართებლის, ბატონი ინჟანტერიის გენერლისა და კავალრის, ევგენი ალექსანდრეს ძე გოლოვინის ნებართვით დადგინდა შემდეგი წესები:

1.

როდესაც ზემოაღნიშნულ პირობათა საფუძველზე შეიკრიბება ხუთ წევრზე მეტი, ისინი თავიანთი რიგებიდან ირჩევენ სამ წევრს, რომელთაც მიანდობენ წიგნების შერჩევასა და გამოწერას. რაოდენობა წევრებისა ერთი წლის მანძილზე არ უნდა აღემატებოდეს ოცდაათს.*

2.

თითოეულ წევრს ნება ეძლევა საკუთარი შენატანის ნახვერით, - ე.ი. 15 მანეთი ვერცხლით, - გამოაწერინოს მისთვის სასურველი წიგნები.

3.

ნებისმიერ წევრს, გარდა საწევრო თანხის შეტანისა, შეუძლია ბიბლიოთეკას გადასცეს [საკუთარი] წიგნებიც, მხოლოდ იმ პირობით, რომ ეს წიგნები პატრონსვე დაუბრუნდება: ბიბლიოთეკის დახურვის, აგრეთვე დამფუძნებელთა გამგეობიდან ან კიდევ საერთოდ წევრობიდან გასვლის შემთხვევაში. პატრონის ან მისი მემკვიდრეების ნება-სურვილზე იქნება დამოკიდებული, გავრცელდება თუ არა მსგავს წიგნებზე ქვემოთ, - მეჩვიდმეტე პუნქტში, - მითითებული პირობა.

4.

წიგნები წევრებზე გაიცემა იმ თანამიმდევრობით, რა თანამიმდევრობითაც მოთხოვნები შემოვა.

5.

წიგნის წასაკითხად დაწესებულია შემდეგი ვადები:

12⁰ ზომის წიგნზე 6 დღე

* წესდების გვიანდელ (ნაბეჭდი, უთარილო, რუსულ ენაზე) ვარიანტს, რომელსაც დ. ყიფიანის ხელით თავფურცელზე აწერია: „აქ ჩამოყალიბებული წესების საფუძველზე ბიბლიოთეკა იწყებს ხელმოწერებს 1846 წლისთვის,“ ბოლოში ახლავს დიმიტრისავე მინაწერი: „ბიბლიოთეკის დამფუძნებლებმა... I პუნქტს დაუმატეს შემდეგი: ხელმომწერებს პირველ ორ წელიწადს შემოაქვთ 30 მან. ვერცხლით, შემდეგ ორ წელიწადს - 15, ამის შემდეგ კი 10 მან. ვერცხლით“ (Правила Тифлисской частной библиотеки, ხი, დ. ყიფიანის არქ., საქ. №218, ფ. 5).

ბიბლიოთეკით სარგებლობის უფლება, წიგნის დაკარგვისთანავე შემოაქვს 10 მანეთი ვერცხლით, მაგრამ თუ წიგნის ღირებულება აღემატება 5 მანეთს - გადასახადი ორმაგდება.

11.

გატანილი წიგნი ბიბლიოთეკას სუფთად და დაუზიანებლად უნდა დაუბრუნდეს. ვისაც დაზიანებული ან დასვრილი წიგნი აღმოაჩნდება, დაეკისრება ამ წიგნის გაორმაგებული ღირებულების გადახდა ერთი კვირის განმავლობაში.

12

ბიბლიოთეკას აქვს მის ხელთ არსებული წიგნების კატალოგი და სპეციალური ანბანი.

13

ბიბლიოთეკას აქვს, აგრეთვე, ზონარგაყრილი დავთრები: ფულადი ანგარიშსწორებისთვის; წიგნებზე გაწეული ხარჯებისათვის.

14

საკითხი იმ პირის პასუხისმგებლობისა, ვისაც წევრები მიანდობენ ბიბლიოთეკის მართვასა და თანხებს, წინასწარ არ განისაზღვრება, ვინაიდან ფიქრადაც ვერ დაიშვება რაიმე ბოროტგანზრახულობა მისი მხრიდან. ხოლო ასეთი პირის ავადმყოფობის, არყოფნის ან კიდევ მისი მხრიდან აშკარა დაუდევრობის შემთხვევაში წევრები საკუთარი რიგებიდან სხვას ირჩევენ.*

15

ბიბლიოთეკით სარგებლობა შეუძლიათ იმ პირებსაც, რომლებიც არ

* გვიანდელ, ნაბეჭდ ვარიანტში ეს, - კაცმა რომ თქვას, საერთოდ, წესდების ხასიათისა და სტილისთვის შეუფერებელი (კერძოდ, ეს ეხება ტექსტის პირველ ნაწილს), - პუნქტი მთლიანადაა ამოღებული და მის ნაცვლად წერია: „ბიბლიოთეკის სამუშაო წელი ყველა შემთხვევაში 1 იანვარს მთავრდება“.

მონაწილეობდნენ მის დაფუძნებაში, მაგრამ სალაროში შემოიტანენ 15/ კაპიკს თითოეულ გატანილ წიგნზე, ამასთანავე, წიგნის კარგად შენახვისათვის საგარანტიოდ გირაოდ დატოვებენ 10 მანეთს ვერცხლით.*

16

ბიბლიოთეკის დახურვის შემთხვევაში წიგნები გაიყიდება ან წევრთა საერთო თანხმობით გადაეცემა რომელიმე საზოგადოებრივ სასწავლო დაწესებულებას, ან კიდევ წილისყრით განაწილდება ბოლო წლის წევრთა შორის.

17

თუ წიგნები გაიყიდება, შემოსული თანხა თანაბრად განაწილდება ბოლო წლის წევრთა შორის.

18**

ბიბლიოთეკას დაერქმევა „ტფილისის კერძო ბიბლიოთეკა.“ ტიტულარული მრჩეველი ყიფიანი.“

წესდების პრეამბულაში დიმიტრი ყიფიანი, როგორც ვნახეთ, თავის პირმშო საზოგადოებრივ-საგანმანათლებლო დაწესებულებას მოკრძალებულ მიზანს უსახავს - ახალგაზრდა ქართველ თავად-აზნაურებს სურთ, მეცნიერული ცოდნისა და სამამულო ლიტერატურის განვითარებას თვალი ადევნონო. თავისდათავად ასეთი, შედარებით ვიწრო, - წმინდა წყლის საბიბლიოთეკო, - კერის დაარსებაც მნიშვნელოვანი მოვლენა იქნებოდა მაშინდელ პირობებში. მაგრამ, როგორც თვითონ წესდების ზოგიერთი პუნქტისა და, რაც მთავარია, დამფუძნებელთა მიმოწერიდან ირკვევა, დ. ყიფიანსა და ამ საქმეში მის თანამოაზრეებს გაცილებით უფრო დიდი და

* წესდების ჩვენს მიერ ზემოხსენებულ გვიანდელ, ნახევრდ ვარიანტში ეს პუნქტი დ. ყიფიანს გადახაზული აქვს, ბოლოში კი მასვე მიუწერია: „ბიბლიოთეკის დამფუძნებლებმა საკუთარ გამოცდილებაზე დაყრდნობით გადაწყვიტეს, საერთოდ ამოიღონ მე-15 პუნქტი.“

** გვიანდელ, ნახევრდ ვარიანტში მე-18 პუნქტი უფრო სრულადაა: „ბიბლიოთეკას დაერქმევა „ტფილისის კერძო ბიბლიოთეკა.“ იგი დროებით მოთავსდება კოლეჯის ასესორ ყიფიანთან, რომელმაც თავს იღვა ბიბლიოთეკარობაც.“

შორს გამიზნული ამოცანები ჰქონიათ დასახული: ქართული ხელნაწერების მოძიება, თავმოყრა და დაცვა, მათი შესწავლა და გამოქვეყნება,¹⁵ ჰეროდოტის ორგანოს დაარსება,¹⁶ მთარგმნელობითი და საკვლევადიებო საქმიანობისთვის ხელის შეწყობა...¹⁷ ერთი სიტყვით, ჩაფიქრებული ყოფილა ფართო პროფილის კულტურულ-საგანმანათლებლო, სამეცნიერო და სალიტერატურო ცენტრის შექმნა. ისეთი ცენტრის შექმნა, რომელზეც უფრო ადრე სოლომონ დოდაშვილი ოცნებობდა და საამისო პრაქტიკულ მოღვაწეობასაც ეწეოდა. თუმცა, ცნობილ მიზეზთა გამო ს. დოდაშვილის ამ მცდელობას მაშინ, სამწუხაროდ, წარმატება არა ჰქონია.

„ტფილისის კერძო ბიბლიოთეკის“ დამფუძნებელთა რაოდენობასა და ვინაობაზე სხვადასხვა მონაცემი არსებობს. თვითონ დიმიტრი ყიფიანი საკუთარი თავის ჩათვლით 21 პირს ასახელებს,¹⁸ კოტე ყიფიანი კი 30-ს.¹⁹ ჩვენ „ბიბლიოთეკისადმი“ მიძღვნილ ერთ ადრინდელ ნაშრომში სხვადასხვა გარემოებათა გათვალისწინებით უპირატესობა კ. ყიფიანის სიას მივანიჭეთ,²⁰ მაგრამ ამის შემდეგ ვნახეთ კიდევ ერთი საბუთი, რომელმაც ჩვენი შეცდომა გამოააშკარავა. საქმე ეხება „ბიბლიოთეკის“ 1843-1844 წლების შემოსავალ-გასავლის წიგნს.²¹ როგორც ირკვევა, კ. ყიფიანს სწორედ აქედან ამოუკრებია „ბიბლიოთეკის“ დაარსების შემდეგ შემატებულ წევრთა გვარები, დაუმატებია ისინი დამფუძნებელთა სიისთვის და ამ გზით მიუღია არა 21, როგორც სინამდვილეში ყოფილა, არამედ 30 წევრი. ასე რომ, ვიმეორებთ, „ტფილისის კერძო ბიბლიოთეკის“ ჰყოლია 21 დამფუძნებელი წევრი,²² რომელთაც შემდგომში რიგით წევრებად დამატებია კიდევ 9 პირი.²³ ამას გარდა, ერთ-ერთი საბუთის მიხედვით წესდების დამტკიცების შემდეგ კიდევ რამდენიმეს გამოუთქვამს „ბიბლიოთეკის“ საქმიანობაში მონაწილეობის სურვილი (ი. ანდრონიკაშვილს, ალ. საგინაშვილს, ი. მამაცაშვილს, დიმ. ორბელიანს),²⁴ მაგრამ რაღაც მიზეზების გამო ეს სურვილი ვეღარ განუხორციელებიათ, ყოველ შემთხვევაში, 1843-1844 წლების შემოსავალ-გასავლის წიგნში მათი სახელები არ ჩანს. ხოლო რაც შეეხება პერიოდს 1844 წლიდან ვიდრე დახურვამდე, რაიმე ახალი მონაცემი „ბიბლიოთეკის“ წევრთა შესახებ არ გავგაჩნია.

მაქს. ბერძენიშვილი „ტფილისის კერძო ბიბლიოთეკის“ დამაარსებლებსა და წევრებს უწოდებს „საქართველოში სკოლის გარეშე განათლების პიონერებს“.²⁵ ხოლო თუ გავითვალისწინებთ 1840-იანი წლების საქართველოს მოშლილ საზოგადოებრივ-კულტურულ ცხოვრებაში განათლების გავრცელების სრულიად განსაკუთრებულ და სასიცოცხლო მნიშვნელობას, ვფიქრობთ, ინტერესმოკლებული არ იქნება, შეძლებისდაგვარად თვალი

გადავავლოთ ამ „ბიონერთა“ მოღვაწეობას როგორც „ბიბლიოთეკის“ ფარგლებში, ისე, საერთოდ, კულტურულ-საგანმანათლებლო სარბიერებაში მით უმეტეს, ბევრი მათგანის სახელი დღეს დავიწყებასაა მიცემული.

„ტფილისის კერძო ბიბლიოთეკის“ დამფუძნებელი წევრები (მოგვყავს ანბანური რიგით):

1. არზანოვი დავით ნიკიტას ძე, თავისი დროის კვალობაზე განათლებული და კულტურული ინტერესების მქონე პირი. 1829 წელს იგი თავის ძმასთან, - იაკობთან, - ერთად ყიზლარში აარსებს კეთილშობილთა პანსიონს.²⁶ მოგვიანებით კი, - 1840-იან წლებში, - მათ თბილისში აქვთ კერძო პანსიონი გახსნილი.²⁷ 1837 წელს არზანოვები თბილისში საკუთარ სტამბას აფუძნებენ,²⁸ სადაც ქართული წიგნებიც იბეჭდება და მათ შორის იოანე შავთელის „აბდულმესიანისა“²⁹ და ჩაზრუხაძის „თამარიანის“³⁰ პლატონ იოსელიანისეული გამოცემები. 1838 წელს არზანოვებმა წამოიწყეს დიდად მნიშვნელოვანი საქმე - თბილისში ქართულ და სომხურ ენებზე ჟურნალის გამოცემა „აღმოსავლეთის ფუტკარის“ სახელწოდებით, მაგრამ ეს წამოწყება ხელისუფლებამ ჩაშალა.³¹

დ. და ი. არზანოვებს გამოქვეყნებული აქვთ წიგნი სომხეთის ისტორიაზე,³² აგრეთვე, სომხური ენის გრამატიკა.³³

1847-1849 წლებში დავით არზანოვი ისტორიას ასწავლის თბილისის გიმნაზიაში,³⁴ ხოლო 1850 წელს კავკასიის სასწავლო ოლქის საცენზურო კომიტეტში მსახურობს ცენზორად.³⁵ იგი წვერი იყო „რუსეთის საიმპერატორო გეოგრაფიული საზოგადოებისა“.³⁶

1880-იან წლებში, როცა დიმიტრი ყიფიანი „მემუარებს“ წერდა, დავით არზანოვი ცოცხალი აღარ იყო.³⁷ სხვა რამ ცნობა დ. არზანოვის დაბადება-გარდაცვალების თარიღებზე ჩვენთვის ხელმისაწვდომ წყაროებში არ აღმოჩნდა.

დ. არზანოვი ხელს აწერს „ტფილისის კერძო ბიბლიოთეკის“ დამფუძნებელ წევრობაზე,³⁸ ხოლო შემდგომი პერიოდის საბუთებში, მათ შორის 1843-1844 წლების შემოსავალ-გასავლის წიგნში,³⁹ მისი სახელი არ ჩანს.

2. ბარათაშვილი ნიკოლოზ მელიტონის ძე (1817-1845), დიდი ქართველი პოეტი-რომანტიკოსი, რომლის საყოველთაოდ ცნობილი ბიოგრაფიის აქ გამოორებას, ცხადია, აზრი არა აქვს. იმის აღნიშვნა კი შეიძლება, რომ ნ. ბარათაშვილს ახლო მეგობრობა აკავშირებდა

„ტფილისის კერძო ბიბლიოთეკის“ დამარსებელთან. დ. ყიფიანის მეუღლის, ნინო ჭილაშვილის თქმით, „ნიკო დიდი მეგობარი იყო დიმიტრიძისა“ და დილიდან საღამომდე ჩვენთან რჩებოდა: აქ სადილობდა, აქ ვანუშიობდა, ეგაა მხოლოდ, ღამეს არ ათევდა ჩვენსას“. ⁴⁰ თვითონ დიმიტრის უადრესად საინტერესო მოგონება ნ. ბარათაშვილზე გამოქვეყნებული აქვს გიორგი ლეონიძის. ⁴¹

ნ. ბარათაშვილს ხელი აქვს მოწერილი „ტფილისის კერძო ბიბლიოთეკის“ დამფუძნებელ წვერობაზე, ⁴² შეტანილი აქვს 1843 წლის საწვერო თანხა, ⁴³ 1844 წლის სიაში ⁴⁴ კი მისი სახელი არ ჩანს, რასაც შ. გოხალიშვილი პოეტის ხელმოკლებით ხსნის. ⁴⁵

3. ბუჯაკი ნიკოლოზ პავლეს ძე, 1830-იან წლებში კავკასიის მთავარმართებლის კანცელარიის მმართველი, ⁴⁶ 40-იანი წლების დასაწყისში - საქართველო-იმერეთის სახაზინო პალატის თავმჯდომარე, ⁴⁷ 1846 წელს კი ამიერკავკასიის მხარის მთავარსამმართველოს საბჭოს წევრი. ⁴⁸ ამის შემდეგ, ჩანს, ნ. ბუჯაკმა დატოვა კავკასია, ყოველ შემთხვევაში, ჩვენთვის ხელმისაწვდომ წყაროებში მისი კვალი არ აღმოჩნდა.

ნ. ბუჯაკი ავტორი იყო იმ საფინანსო რეფორმისა, რომელსაც 1840-იანი წლების საქართველო-იმერეთის გუბერნიაში საგადასახადო სისტემა უნდა მოეწესრიგებინა. ⁴⁹

ნ. ბუჯაკი ქართველების სიძე იყო - ცოლად ჰყავდა სოფიო ორბელიანი, ბავშვობაშივე გრიგოლ ორბელიანზე დაწინდული („ვაპირებ საქართველოში წასვლას, მაგრამ სოფიო გამითხოვდა, ბუჯაკმა შეირთო, რომელიც არის პრაკტიკული კანცელარიისა. რაი ვკყო? მეც ვანუგეშებ თავსა ჩემსა მით, რომ არა მართო მე ვარ ამ სოფელში მოტყუებული“ - სწერდა 1836 წლის 1 ოქტომბერს გრ. ორბელიანი იმერეთის უკანასკნელ დედოფალს, მარიამ კაცია II დადიანის ასულს ⁵⁰).

ნ. ბუჯაკი ძმა იყო თავის დროზე მთელს რუსეთის იმპერიაში სახელგანთქმული გენერალ-ადიუტანტის, ალექსანდრე ბუჯაკისა (1800-1868). ⁵¹

ნიკოლოზ ბუჯაკი ხელს აწერს „ტფილისის კერძო ბიბლიოთეკის“ დამფუძნებელ წვერობას ⁵² და შეტანილი აქვს 1843-1844 წლების საწვერო თანხა. ⁵³

4. დადიანი კონსტანტინე ლეჰანის ძე (1819-1889), სამეგრელოს მთავრის, დავით დადიანის (1813-1853) ძმა. დამთავრებული

ჰქონდა პეტერბურგის პაჟთა კორპუსი. მონაწილეობდა ე.წ. კავკასიურ რუსეთ-ოსმალეთის 1853-1856 და 1877-1878 წლების ომებში, „1854 წელს იგი მეთაურობდა სამეგრელოს მიუღ მილიციას და განსაკუთრებით გაითქვა სახელი 25 ოქტომბერს ენგურის სანაპიროზე, სოფელ კოკთან, გამართულ ბრძოლაში.“⁵⁴

კ. დადიანი იყო იმპერატორ ალექსანდრე II-ის ფლიგელ-ადიუტანტი.⁵⁵ 1870-იანი წლების დასასრულს მან გენერალ-ლეიტენანტის ჩინით დატოვა სამსახური; სიცოცხლის უკანასკნელ წლებში სენაკის მაზრაში მსახურობდა მომრიგებელ შუამავლად.⁵⁶

კ. დადიანი იყო „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ დამფუძნებელი წევრი.⁵⁷ მის დაკრძალვაზე წარმოთქმულ სიტყვაში გურია-სამეგრელოს ეპისკოპოსმა გრიგოლ დადიანი ხაზი გაუსვა განსვენებულის ღვთისმოსაობას, „პატიოსნებითა და ერთგულებითა მამულისა და ტახტის“ სამსახურს.⁵⁸

კონსტანტინე დადიანს ხელი აქვს მოწერილი „ტფილისის კერძო ბიბლიოთეკის“ დამფუძნებელ წევრობაზე⁵⁹ და შეტანილი აქვს როგორც 1843, ისე მომდევნო წლის საწევრო თანხა.⁶⁰

5. პრისტავი პლიზბარ შანშის კმ (1810-1871),

პრაქტიკულად ხელმძღვანელობდა 1832 წლის შეთქმულებას.⁶¹ მანამდე კი, - 1823-1830 წლებში, - იგი იმყოფებოდა პეტერბურგში, სადაც ჯერ კერძო პანსიონში სწავლობდა, შემდეგ კი მიიღო სამხედრო-საარტილერიო განათლება,⁶² პეტერბურგშივე დაუახლოვდა დიმიტრი იულონის ძე ბატონიშვილს,⁶³ რომელმაც ელიზბარი შეთქმულებაში ჩააბა.⁶⁴ საქართველოში დაბრუნებისთანავე (1830 წ.) ე. ერისთავი შეთქმულების სათავეში მოექცა: მისი უშუალო მონაწილეობით დამუშავდა აჯანყების გეგმა („პირველი ღამის განკარგულება“) და სპეციალური შტაბიდან მასვე უნდა გაეწია საერთო ხელმძღვანელობა ამ გეგმის განხორციელებისთვის,⁶⁵ ძირითადად მანვე ჩამოაყალიბა საქართველოს კონსტიტუციურ-მონარქიული მოწყობის პროექტი,⁶⁶ მას კონტაქტი ჰქონდა იმჟამად ირანში მყოფ ალექსანდრე ბატონიშვილთან, თავის ძმასთან, დიმიტრისთან ერთად კავშირი ჰქონდა თბილისში გადმოსახლებულ პოლონეთის აჯანყების მონაწილეებთან, რომლებიც საბრძოლო ოპერაციებში უნდა ჩაერთოთ⁶⁷ და ა.შ. სწორედ ელიზბარ ერისთავმა (აღ. ორბელიანთან ერთად) შესთავაზა ს. დოდაშვილს აჯანყებისთვის საზოგადოებრივი აზრის მომზადების მიზნით პერიოდული ორგანოს დაარსება,⁶⁸ მანვე დაავალა გრ. ორბელიანს კ. რილქეის „ნალივაიკის

აღსარების“ თარგმნა⁶⁹ და, საერთოდ, ელიზბარ ერისთავის იტალიურად მონაწილეობდა შეთქმულთა იმ შეხვედრებში, სადაც ქართველ საზოგადოებაში განათლების გავრცელებასა და საამისო პრაქტიკულ ღონისძიებებზე იყო საუბარი⁷⁰ (სხვაგვარად რომ ვთქვათ, ე. ერისთავი ქმედითად იყო ჩართული ს. დოდაშვილის საერთო ხელმძღვანელობით გაჩაღებულ კულტურულ საგანმანათლებლო აღორძინების პროცესსა და მომავალი აჯანყებისათვის იდეოლოგიური ბაზის მომზადებაში).

შეთქმულების ჩაეარდნის შემდეგ ე. ერისთავს, როგორც „ბოროტგანზრახულობის“ მოთავეთაგანს, მიესაჯა სიკვდილი („ოთხად განკვეთა“),⁷¹ მაგრამ სასჯელი შეუცვალეს, მოაქციეს „დამნაშავეთა“ მეორე კატეგორიაში („ვინც იყვნენ შეთქმულების წამომწყებნი და სხვებსაც უბიძგებდნენ შეთქმულებისა და თვით აჯანყებისაკენ“)⁷² და ფინეთში მღვარი ერთ-ერთი პოლკის რიგით ჯარისკაცად განაწესეს (ჰელსინგფორსში, დღევანდელ ჰელსინკში).⁷³

სამშობლოში დაბრუნებული ე. ერისთავი სახელმწიფო სამსახურში ჩადგა და კარიერა გორის მაზრის უფროსის თანამდებობაზე დაასრულა პოლკოვნიკის ჩინით (სამსახურიდან გასულს გენერალ-მაიორის ზარისხი ებოძა).⁷⁴

ელიზბარ ერისთავი გარდაიცვალა 1871 წელს, გორში და იქვე, საკრებულო ტაძრის („სობორის“) გალავანში დაკრძალეს⁷⁵ (ასე რომ, დიმიტრი ყიფიანი ცდება, როცა ე. ერისთავის გარდაცვალების თარიღად 1880-იან წლებს ასახელებს⁷⁶).

„ტფილისის კერძო ბიბლიოთეკის“ შემდეგ ე. ერისთავის კულტურულ-საგანმანათლებლო ასპარეზი, რამდენადაც ვიცით, ტერიტორიულად გორს არ გასცილებია: 1840-იან წლებში იგი წვერი იყო იმ ჯგუფისა, რომელსაც უაღრესად საინტერესო და ფართო პროგრამის ჟურნალის, „სინათლის“ გამოცემა სურდა⁷⁷ (ეს წამომწყება, სამწუხაროდ, ჩაიშალა). ე. ერისთავი ზრუნავდა ივანე კერესელიძის „ცისკარზე“. კერძოდ, მას გორის მაზრაში გასაფრცვლებლად გამოუწერია „ცისკრის“ 20 ეგზემპლარი და ჟურნალის რედაქტორის საგანგებო მადლობაც დაუშსახურებია.⁷⁸

ელიზბარ ერისთავის ოჯახი გორში იქაური ინტელიგენციის თავშესაფარი (შეიძლება ითქვას, ინტელიქტუალური „თავშესაფარიც“) და კულტურის მნიშვნელოვანი კერა იყო⁷⁹ (სხვათა შორის, მამის მიერ დამკვიდრებული ტრადიცია შემდგომში ელიზბარის შვილმა, ივანე ერისთავმა (1846-1919) გააგრძელა⁸⁰).

ე. ერისთავი ზრუნავდა ქართლში მრეწველობისა და მებაღეობის

განვითარებაზე. კერძოდ, სოფ. ღვარებში დაარსებული ჰქონდა ქარხანა და საქმის უკეთ წარმართვის მიზნით საზღვარგარეთაც (ბოჰემიაში) იყო იქაურ სპეციალისტებთან საკონსულტაციოდ,⁸¹ უცხოეთიდან მოწვეული ჰყავდა მეხილეობის სპეციალისტები...⁸²

ე. ერისთავის მეუღლეს, ქეთევან შალვა ერისთავის ასულს (1819-1907) ლექსი („ქეთევან“) უძღვნა ნიკოლოზ ბარათაშვილმა.⁸³

ელიზბარ ერისთავს ხელი აქვს მოწერილი „ტფილისის კერძო ბიბლიოთეკის“ დამფუძნებელ წვერობაზე,⁸⁴ შეტანილი აქვს 1843 წლის საწვერო თანხა,⁸⁵ 1844 წლის სიაში⁸⁶ კი მისი სახელი არ ჩანს (ამ წელს იგი უკვე გორშია და, როგორც ზემოთ აღინიშნა, ჟურნალ „სინათლის“ დაფუძნებისთვის იღვწის).

6. პრისტავი ზაქარია ბიორგის ძე (1814-1850),

ინჟანტერიის გენერლის, ანდრია პირველწოდებულის ორდენის კავალრის, გიორგი იესეს ძე ერისთავისა (1760-1863) და გაიანე გიორგი XII-ის ას. ბატონიშვილის (1780-1820) შვილი. 1832 წლის შეთქმულებასთან დაკავშირებული ერთი საბუთით ირკვევა, რომ 1833 წელს იგი 19 წლისა ყოფილა⁸⁷ და, მაშასადამე, დაბადებულა 1814 წელს.

შეთქმულების მასალების მიხედვით ზ. ერისთავი შეთქმულთა „პეტერბურგის ჯგუფის“ აქტიური წევრი ჩანს. იგი რუსეთის სატახტო ქალაქში სამხედრო განათლების მისაღებად იმყოფებოდა (სწავლობდა პაჟთა კორპუსში⁸⁸) და დაახლოებული იყო იქ მცხოვრებ დიმიტრი იულონის ძე ბატონიშვილთან (1803-1845) - შეთქმულების ერთ-ერთ ინიციატორთან. პეტერბურგში სპეციალურად დაარსებული საგამომძიებლო კომისიის ცნობით, ზ. ერისთავი „ესწრებოდა კრებებს დიმიტრი ბატონიშვილთან, სადაც იმართებოდა აღმაშფოთებელი საუბრები საქართველოს გათავისუფლებისა და საამისო საშუალებათა შესახებ“,“⁸⁹ თუმცა ზაქარიას „დანაშაული“ არ დაუმტკიცდა და გაათავისუფლეს სასჯელისგან. უნდა აღინიშნოს, რომ ზ. ერისთავი ეკუთვნოდა შეთქმულთა იმ ფრთას, რომელიც პოლიტიკური და სამხედრო მუშაობის პარალელურად განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებდა დამოუკიდებელი სახელმწიფოებრივი არსებობისთვის აუცილებელი იდეოლოგიურ-კულტურული ნიადაგის მომზადებასა და ამ მიზნით საგანმანათლებლო საქმიანობის გაშლას.⁹⁰

საქართველოში დაბრუნებულმა ზ. ერისთავმა სამხედრო საქმეს მოკიდა ხელი და მალევე მოიხვეჭა სახელი. მან თვით მეფისნაცვალ მ. ვორონცოვის ყურადღება დაიმსახურა. კერძოდ, ეს უკანასკნელი 1849

წელს კავკასიის მთავარმართებლად ნამყოფ ალექსი ერმოლოვი (1817-1861) სწერდა: ზ. ერისთავი „ყოველმხრივ შესანიშნავი ადამიანია და დიდსა და პატარა ყაბარდოს ასეთი უფროსი ჯერ არ ჰყოლიაო.“⁹¹ უკანასკნელ ხანს ზაქარია ჭარ-ბელაქნის ოლქის უფროსი იყო და პოლკოვნიკის ჩინი ჰქონდა.

1850 წლის 4 აგვისტოს ზაქარია ერისთავი ზაქათალა-მულანლოს გზაზე ლეკმა ყაჩაღებმა მოკლეს.⁹² ამ სამწუხარო ფაქტთან დაკავშირებით იმავე წლის 20 სექტემბერს გრიგოლ ორბელიანი თავის რძალს ქეთევანს (ზაქარია ორბელიანის ცოლს) სწერდა: „ზაქარია ერისთავის სიკუდილი ეხლა შევიტყე; აქამდის მიმაღავედენ. - ოჰ, რა ძლიერ შემაწუხა ამ ამბავმა! საბრალო მოხუცი მამამისი! აქამდის იმიტომ იცოცხლა, რომ უკანასკნელი იმედი თვისი დამარხოს თავის ხელით. საბრალო ელენე (ზ. ერისთავის მეუღლე - ელენე ლუარსაბის ასული ორბელიანი - თ.ჯ.)! ამოიფხვრა ვე ოჯახიცა!“⁹³ (სხვათა შორის, არაერთ ხელნაწერ კრებულში შესული ლექსი „ვიმ რა გვიამას 'ხმაზედ სათქმელი“ („დავკარგე ფერითა მდიდრად შემკული...“) ერთხანს გიორგი იესეს ძე ერისთავს მიეწერებოდა და იგი თითქოს ავტორმა შვილის, - ზაქარიას, - ტრაგიკული აღსასრულის გამო დაწერა. მაგრამ, როგორც ლ. ქუთათელაძემ გამოარკვია, სინამდვილეში ლექსის ავტორი გიორგი ვგნატეს ძე თუმანიშვილი (1774-1837) ყოფილა და ზაქარია ერისთავის დალუპვა აქ არაფერ შუაშია).⁹⁴

ზაქარია ერისთავს ხელი აქვს მოწერილი „ტფილისის კერძო ბიბლიოთეკის“ დამფუძნებელი ჯგუფის წევრობაზე.⁹⁵ ბიბლიოთეკის 1843-1844 წლების შემოსავალ-გასავლის წიგნის მიხედვით 1843 წელს მას შეტანილი აქვს საწევრო თანხა,⁹⁶ მომდევნო წლის სიაში⁹⁷ კი იგი არ ჩანს. უნდა ვიფიქროთ, სამსახურის გამო ზ. ერისთავი ამ დროს აღარ იმყოფებოდა თბილისში.

7. ვასილკოვსკი სმრბმი თმდორმს ძმ (გარდ. 1845), ეროვნებით უკრაინელი, კანდიდატის ხარისხით დამთავრებული ჰქონდა (1825 წ.) ხარკოვის უნივერსიტეტის ფილოსოფიის ფაკულტეტი, 1838 წლიდან კი კავკასიაშია - მსახურობდა მთავარმართებლის საგანგებო დავალებათა მოხელედ, საქართველო-იმერეთის გუბერნიის ვიცე-გუბერნატორად, ხოლო სიცოცხლის უკანასკნელ წლებში - მთავარმართებლის კანცელარიის დირექტორად.⁹⁸ ამ უკანასკნელ თანამდებობაზე ყოფნისას იგი უშუალო უფროსი იყო დიმიტრი ყიფიანისა, რომელიც ს. ვასილკოვსკის ახასიათებს, როგორც „ფრიად საქმის კაცს.“

ნიჭიერს, კეთილგანმზრახველს, ოღონდ „გამოთქმის ნიჭს“ მოკლებულ პიროვნებას.⁹⁹ სიკვდილის წინ ს. ვასილკოვსკი ალექსანდრე ზელმძღვანელობითა და დახმარებით მუშაობდა საქართველოში წოდებრივი ურთიერთდამოკიდებულების მოსაწესრიგებელ ღონისძიებათა პროექტზე, მაგრამ ამ საქმის ბოლომდე მიყვანა არ დასცალდა.¹⁰⁰

სერგეი ვასილკოვსკის ხელი აქვს მოწერილი „ტფილისის კერძო ბიბლიოთეკის“ დამფუძნებელ წევრობაზე¹⁰¹ და შეტანილი აქვს 1843-1844 წლების საწევრო თანხა.¹⁰²

8. ზნაჩკო-იავორსკი მისჰილ მისჰილის ძმ, ეროვნებით უკრაინელი (მისი წინაპრები XVII საუკუნეში გადმოსახლებულან პოლონეთიდან უკრაინაში¹⁰³).

1846-1847 წლებში მ. ზნაჩკო-იავორსკი ამიერკავკასიის მხარის მთავარმართებლის კანცელარიის უფროსი ჩინოვნიკია, შემდგომ წლებში - სტავროპოლის გუბერნიის სამოქალაქო გუბერნატორის საგანგებო დავალებათა მოხელე, 1852 წელს კი ერევნის გუბერნიის პროკურორი.¹⁰⁴ 1858-1859 წლებში იგი შემახაში მსახურობს, ბუღით დიდად კმაყოფილია და იქიდან უგზავნის მაღლიერებით აღსავსე წერილებს დიმიტრი ყიფიანს - ჩემი კეთილდღეობა სულ თქვენი წყალობააო.¹⁰⁵

1880-იან წლებში, როცა დ. ყიფიანის „მემუარები“ იწერებოდა, მ. ზნაჩკო-იავორსკი ცოცხალი აღარ იყო.¹⁰⁶

მიხეილ ზნაჩკო-იავორსკი ხელს აწერს „ტფილისის კერძო ბიბლიოთეკის“ დამფუძნებელ წევრობას¹⁰⁷ და შეტანილი აქვს 1843-1844 წლების საწევრო თანხა.¹⁰⁸

9. თუმანიშვილი მისჰილ ბირთჰელის ძმ (1818-1875), სახელმწიფო და საზოგადო მოღვაწე, საიდუმლო მრჩეველი („ტაინი სოვეტნიკ“), მწერალი, ჟურნალისტი, თეატრალური კრიტიკოსი, ეთნოგრაფი... მის თუმანიშვილზე, საკმაო ლიტერატურა არსებობს და აქ მხოლოდ ზოგადად შევეხებით მის უდავო დამსახურებას ქართული კულტურის წინაშე.

მ. თუმანიშვილი ყმაწვილობიდანვე ჩაება აქტიურ კულტურულ-საგანმანათლებლო, ჟურნალისტურ და მწერლურ საქმიანობაში. კერძოდ, 1830-იან წლებში, - ჯერ კიდევ თბილისის გიმნაზიის მოწაფე (სადაც, სხვათა შორის, ნიკოლოზ ბარათაშვილთან ერთად სწავლობდა და ახლო მეგობრობაც აკავშირებდა ჩვენს დიდ პოეტთან), - იგი თაოსანი იყო

ქართული
ნაციონალური
ბიბლიოთეკა

გიმნაზიის მოწაფეთა ცნობილი ხელნაწერი გამოცემებისა.¹⁰⁹ მ. თუმანიშვილი რომანტიზმის სკოლის პოეტია.¹¹⁰ მართლაც, მისი ლექსები არაა მოკლებული გარკვეულ პოეტურ ღირსებებს, მაგრამ ისიც უნდა ითქვას, რომ მათ ავტორს არ მოუხდენია რამდენადმე შესამჩნევი გავლენა იმ პერიოდის ლიტერატურულ პროცესებზე. მ. თუმანიშვილის მწერლური ვინაობა გაცილებით საინტერესო ჩანს, როგორც ალ. პუშკინის მთარგმნელისა.¹¹¹ იგი საინტერესო ფიგურაა, აგრეთვე, როგორც ლიტერატურისა და, განსაკუთრებით, თეატრალური კრიტიკოსი.¹¹²

მ. თუმანიშვილი დიდხანს მიიჩნეოდა ივანე კერესელიძის „ცისკარში“ გამოქვეყნებული „სალაყბო ფურცლების“ ავტორად, მაგრამ, როგორც გამოირკვა, იგი ავტორი ყოფილა „მოლაყბის“ ფსევდონიმით გამოქვეყნებული ერთადერთი ფელეტონისა.¹¹³

მიხეილ თუმანიშვილი დამფუძნებელი წევრი და ერთ-ერთი ღირეპტორი იყო „ტფილისის კერძო ბიბლიოთეკისა“, თუმცა ამ საქმეს ბოლომდე არ შერჩენია. ყოველ შემთხვევაში, 1844 წლის შემოსავალ-გასავლის წიგნში¹¹⁴ იგი აღარ იხსენიება.

10. **კოცეპუ თედორე მსტატეს ძე**, გერმანული წარმოშობის რუსი სახელმწიფო მოღვაწე. 1826 წელს დაასრულა ცარსკოე-სელოს ლიცეუმი; მომდევნო წელს კი იგი კავკასიაშია და საქართველოს სამოქალაქო გუბერნატორის კანცელარიაში მსახურობს; 1842 წელს დაინიშნა ყუბის მაზრის უფროსად; კარიერა დაასრულა 1860 წელს კავკასიის მუფისნაცვლის საბჭოს წევრის თანამდებობაზე.¹¹⁵ ვფიქრობთ, ეს ის „ერთი ლუთერანი პოლკოვნიკი კოცეპუ“ უნდა იყოს, რომელიც 1840-იან წლებში ახალციხეშია ჩასული და იძიებს კათოლიკე პატრების წინამძღვრის, დამიანე ვიარჯჯინელისა და მღვდელ დავით-პავლე შაჰყულიანს (1769-1854) შორის წარმოქმნილ კონფლიქტს.¹¹⁶

თ. კოცეპუ ხელს აწერს „ტფილისის კერძო ბიბლიოთეკის“ დამფუძნებელ წევრობას,¹¹⁷ შეტანილი აქვს 1843 წლის საწვერო თანხა,¹¹⁸ 1844 წლის შემოსავალ-გასავლის სიაში¹¹⁹ კი მისი სახელი არ ჩანს.

11. **მელიქიშვილი ლევან ივანეს ძე (1817-1892)**, რუსეთის არმიის გენერალ-ლეიტენანტი და კავალერიის გენერალი, ანდრია პირველწოდებულის ორდენის კავალერი (ებოდა 1883წ.),¹²⁰ თვალსაჩინო ფიგურა ე.წ. კავკასიის ომებში (მონაწილეობდა ღუნიბის აღებაში, რისთვისაც გენერალ-ლეიტენანტის ხარისხი მიიღო¹²¹); 1877 წელს დანიშნეს დაღესტნის

ოლქის მმართველად და ოლქის ჯარების სარდლად, ხოლო 1885 წელს თბილისში გადმოიყვანეს მეფისნაცვლისა და კავკასიის ჯარების მთავარსარდლის თანაშემწედ (მოადგილედ); 1882 წლიდან - სახელმწიფო საბჭოს წევრი.¹²² 1887 წელს თბილისში დიდი ამბით იდღესასწაულეს ლ. მელიქიშვილის სამხედრო მოღვაწეობის 50 წლისთავი.¹²³ სამადლობელ სიტყვაში იუბილარმა ასე ჩამოაყალიბა თავისი ცხოვრებისეული კრედი: „აზრი ჩემის სამსახურისა და სიცოცხლისა ის იყო, რომ ერთგულად და სიმართლით მემსახურნა ჩემის ხელმწიფისა და მამულისათვის, ჩემის ძალისა და შეძლებისამებრ ვყოფილიყავ სასარგებლო ჩვენის ძვირფასის კავკასიისა“,¹²⁴ და დასძინა: მიზანს მივალწიე და „მოხუცებულობის ჟამს მე დამშვიდებით ჩავალ საფლავსო“.¹²⁵

ლევან მელიქიშვილი გარდაიცვალა 1892 წლის 22 თებერვალს „ინფლუენციით, რომელსაც ზედ დაერთო ფილტვების ანთება“.¹²⁶ დაკრძალულია მთაწმინდაზე, მამადავითის ეკლესიაში.¹²⁷ მიუხედავად არაერთ პატრიოტულ წამოწყებაში განსვენებულის მონაწილეობისა, სასულიერო წრეები, ჩანს, მაინც არ იყვნენ მისით კმაყოფილნი, რაც გამომჟღავნდა კიდევ დაკრძალვაზე, ეპისკოპოს ალექსანდრე ოქროპირიძის (1824-1907) მიერ წარმოთქმულ სიტყვაში: „საქებურ-სადიდებელი და პატივსაცემი კაცი იყავ, მაგრამ უფრო მეტად სადიდებელი იქნებოდი, ეკკლესიისა და მონასტრებისთვისაც რომ მიგეხედა და ამათვისაც გეწყალობებინა რამე, როგორც სომეხთა შეძლებულნი კაცნი სჩადიანო“.¹²⁸

ლ. მელიქიშვილი სიყრმის მეგობარი იყო ნიკოლოზ ბარათაშვილისა (ერთად სწავლობდნენ გიმნაზიაში). იგი ჩვენს გამოჩენილ პოეტთან ერთად წევრი იყო გიმნაზიის მოწაფეთა ლიტერატურული წრისა, რომელიც 1830-იან წლებში ხელნაწერ ჟურნალებს უშვებდა. კერძოდ, ლ. მელიქიშვილს მონაწილეობა აქვს მიღებული „თბილისის გიმნაზიის ყვავილის“ („Цветок Тифлисской гимназии“) შედგენაში¹²⁹ და აქვე, - მე-4, სამწუხაროდ, დაკარგულ, ნომერში, პროზის განყოფილებაში, - მოთავსებული ყოფილა მისი თხზულება „წერილები საქართველოდან“.¹³⁰ პოეტისა და მომავალი გენერლის ახლო მეგობრული ურთიერთობა გიმნაზიის დამთავრების შემდეგაც გაგრძელდა. მათი თანატოლი და თანამოაზრე კონსტანტინე მამაცაშვილი (1815-1893) მოგვიანებით იგონებდა: იმ დროს „საზოგადო გასართობელი ადგილი არა გვქონდა: არც თეატრები, არც კონცერტები, არც კლუბები... ხშირად შევიყრებოდით ხოლმე ახალგაზრდა ამხანაგები ხან ნიკოლოზ ბარათაშვილთან, ხან ლ. ი. მელიქიშვილთან... ჩვენი დროის გატარება იყო: ლაპარაკი მაშინდელს ლიტერატურაზედ, სწავლაზედ, სხვა და სხვა

ჩვენს გარემოებაზედო.¹³¹ სხვათა შორის, ერთ-ერთ ასეთ შეკრებაზე - ნ. ბარათაშვილის ოჯახში და ლ. მელიქიშვილის მონაწილეობით, - იმავე კ. მამაცაშვილის მოვონების თანახმად, - ახალგაზრდებს საქართველოს ისტორიის შედგენა გადაუწყვეტიათ და სამუშაოც გაუნაწილებიათ ეპოქების მიხედვით.¹³² სწორედ ლ. მელიქიშვილმა წაიყვანა თავის თანაშემწედ 1844 წლის ნოემბერში ნ. ბარათაშვილი ნახიჩევანში, სადაც ისინი მომდევნო წლის მარტამდე დარჩნენ. ნ. ბარათაშვილის ცნობილ წერილებში მაიკო ორბელიანისადმი (1818-1849) არაერთხელ გვხვდება სახელი ლ. მელიქიშვილისა, რომლის ამბლელებელი და ტრაგიკული სასიყვარულო ურთიერთობაც მაიკოსთან¹³³ ქართულ არისტოკრატიულ ოჯახებში დიდხანს იყო ათასგვარი მითქმა-მოთქმის საბაბი.

1845 წელს განუყრელი მეგობრის გარდაცვალებით თავზარდაცემული ლ. მელიქიშვილი გრიგოლ ორბელიანს სწერდა: „მძიმეა, ჩემო გრიგოლ, მძიმეა ისეთი ადამიანის დაკარგვა, რომელიც თავისი თბილი გულითა და სათნო სულით საშუალებას გვაძლევდა, შევგუებოდით ადამიანებს, ამ არარაობებს, უძლურ, გულშავ, ღვარძლიან არსებებს. ძნელია სულით დაობლება! და განა მარტო მე განვიცადე ასეთი საზარელი დანაკლისი! საქართველომ მისი სახით დაკარგა ადამიანი, რომელსაც მთელი თავისი პოეტური არსებით უყვარდა სამშობლო და ამ სიყვარულს ყველა ადამიანურ მოვალეობაზე მაღლა აყენებდა; დაკარგა ბრწყინვალე ნიჭის საუცხოო ყმაწვილი კაცი, რომლისგანაც მოელოდა ვაცილებით მეტს, ვიდრე სხვა რომელიმე ახალგაზრდა შვილისგან.

მე, შეიძლება, ვცოდავდე კიდევ, მაგრამ არც ამის უთქმელობა შემიძლია: სადაა ის ღვთის სამართალი, რომელსაც განუწყვეტლივ ჩავგჩიინებენ. რისთვის გახდა საჭირო, მეგობრებისათვის ასე ნაადრევად წაერთმიათ მეგობარი, სამშობლოსთვის - მისი მოყვარული და ერთგული, ბრწყინვალე ნიჭის შვილი, მშობლებისთვის - სიცოცხლით აღსავსე პირშშო და უკანასკნელი დასაყრდენი. მითხარი, მითხარი, სად ხედავ აქ სამართალს?“¹³⁴

იმავე წერილში ლ. მელიქიშვილი ვრ. ორბელიანს სწერს: რევაზ ანდრონიკაშვილთან შევიკრიბეთ სადილზე და ყაფლანს (ალბათ, ყაფლან ორბელიანს - თ. ჯ.) ვთხოვეთ, „სულო ბოროტო“ ემღერა, მაგრამ აღმოჩნდა, რომ არც მას და, საერთოდ, არც ერთს იქ მყოფთაგან არც ახსოვდა და არც ჰქონდა ეს შესანიშნავი ლექსი. მაშინ მივხედით, რომ ნ. ბარათაშვილის შემოქმედება იღუპებოდა. ამიტომ პოეტის შემოქმედებითი მემკვიდრეობის შეკრება და მისი გამოცემა განვიზრახეთო. საამისოდ ფულიც შეუკრებიათ.

მაგრამ საქმისთვის თავი ვერ მოუბამთ და ფული პოეტის მამისთვის
მელიტონისთვის, - გადაუციათ.¹³⁵

ლ. მელიქიშვილი ზრუნავდა კულტურისა და განათლების
გავრცელებაზე როგორც საკუთარ სამშობლოში, ისე მის ფარგლებს გარეთაც:
1861 წელს მან თემირ-ხან-შურაში (ამჟამად ქ. ბუენაქსკი დაღესტანში)
დააარსა სკოლა პანსიონითურთ.¹³⁶ იქვე თავისი მეუღლის, ალექსანდრა
მამუკა (მაკარ) ორბელიანის ასულის დახმარებით გახსნა ქალთა
სასწავლებელი.¹³⁷ ლ. მელიქიშვილი დამფუძნებელი წევრი იყო „ქართველთა
შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოებისა.“¹³⁸ 1880-1883
წლებში იგი თავმჯდომარეობდა „რუსეთის საიმპერატორო გეოგრაფიული
საზოგადოების“ კავკასიის განყოფილებას.¹³⁹

ლ. მელიქიშვილი ხელს აწერს „ტფილისის კერძო ბიბლიოთეკის“
დამფუძნებელ წევრობაზე.¹⁴⁰ შეტანილი აქვს 1843 წლის თანხა,¹⁴¹ 1844
წლის სიაში¹⁴² კი იგი არ ჩანს.

12. ონიკაშვილი ალექსანდრე ნიკოლოზის ძე (გარდ.

1885), თავის დროზე ცნობილი მწიგნობრისა და კალიგრაფის, იოანე
ბატონიშვილის მდივნის, ნიკოლოზ ონიკაშვილის შვილი. ალექსანდრე
რამდენჯერმეა მოხსენიებული 1832 წლის შეთქმულების საგამომძიებლო
კომისიის მასალებში. კერძოდ, იასე ფალავანდიშვილის ერთ-ერთი ჩვენების
მიხედვით ალ. ონიკაშვილისთვის აჯანყების განზრახვა ალექსანდრე
ორბელიანს გაუშლავნებია.¹⁴³ მართალია, ალ. ორბელიანი ამას უარყოფს,¹⁴⁴
მაგრამ ამგვარი გატრაფარტებული უარყოფა, ვფიქრობთ, არ უნდა იყოს
დასაჯერებელი.

1844-1845 წლებში ალ. ონიკაშვილი „ქართული მილიციის“ ოფიცერია
და თავის ძმასთან, - სოლომონთან (აგრეთვე შეთქმულთან¹⁴⁵), - ერთად
დაღესტანში იბრძვის,¹⁴⁶ 1847 წელს კი იგი წევრია იმ ჯგუფისა (მაკარ
ორბელიანი, იაკინთე ალექსი-მესხიშვილი, ალექსანდრე თუმანიშვილი),
რომელსაც ნიკოლოზ ბარათაშვილის ლექსების გამოცემა აქვს განზრახული.¹⁴⁷

ალ. ონიკაშვილი დამფუძნებელი წევრი იყო „ქართველთა შორის
წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოებისა“,¹⁴⁸ მას დარჩა უძვირფასესი
ბიბლიოთეკა (წიგნები, ძველი ქართული ხელნაწერები). ალ. ონიკაშვილის
ერთ-ერთ მემკვიდრეს ეს ბიბლიოთეკა „ფუთობით მიუყიდნია ერთ ვიღაც
მედუქნისთვის, რომელსაც დაუხვევია ხელნაწერები და წიგნები და პარკები
გაუკეთებია მათგან.“¹⁴⁹ „ვახტანგ მეფისაგან გამოცემული „ვეფხვის ტყაოსანი“-
ს ფურცლები სულ ქუჩაში ეყარაო“ - იუწყებოდა ჟურნალ „მწვემის“

ანონიმი კორესპონდენტი.¹⁵⁰

კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტში დაცულია ალ. ონიკაშვილის რამდენიმე პირადი წერილი დიმიტრი ყოფიანისადმი,¹⁵¹ საიდანაც ირკვევა, რომ 1850-იანი წლების ბოლოს ალექსანდრე პეტერბურგში ყოფილა და იქ ახლო ურთიერთობა ჰქონია ეკატერინე ჭავჭავაძესთან.

ალექსანდრე ონიკაშვილი ხელს აწერს „ტფილისის კერძო ბიბლიოთეკის“ დამფუძნებელ წევრობას¹⁵² და შეტანილი აქვს 1843-1844 წლების საწევრო თანხა.¹⁵³

13. ორბელიანი ბრიგოლ დიმიტრის (ზურაბის) ძე (1804-1883), პოეტი, საზოგადო მოღვაწე, ინფანტერიის გენერალი და ანდრია პირველწოდებულის ორდენის კავალერი. გრ. ორბელიანის, ისევე როგორც ალექსანდრე ჭავჭავაძის, ნიკოლოზ ბარათაშვილის, ვახტანგ ორბელიანის ბიოგრაფიები, - ძირითადად, მათი ბრწყინვალე შემოქმედებითი მემკვიდრეობის გამო, - საფუძვლიანადაა შესწავლილ-გამოცემული და, შესაბამისად, ცნობილია საზოგადოებისთვის. ამიტომ აქ „ტფილისის კერძო ბიბლიოთეკაში“ მათი მოღვაწეობით შემოვიფარგლებით. კერძოდ, გრიგოლ ორბელიანი ხელს აწერს „ბიბლიოთეკის“ დამფუძნებელ წევრობაზე,¹⁵⁴ შემდგომი პერიოდის საბუთებში კი მისი სახელი არ ჩანს. ეს არცაა გასაკვირი - 1843 წელს მას ავარიის მმართველად ნიშნავენ და იგი დიდი ხნით სწყდება თბილისს.

14. ორბელიანი ვახტანგ ვახტანგის ძე (1812-1890), პოეტი, საზოგადო მოღვაწე, რუსეთის არმიის გენერალ-მაიორი. იგი ხელს აწერს „ბიბლიოთეკის“ წევრობაზე¹⁵⁵ და შეტანილი აქვს როგორც 1843,¹⁵⁶ ისე მომდევნო წლის¹⁵⁷ საწევრო თანხა.

15. ორბელიანი ზაქარია დიმიტრის (ზურაბის) ძე (1806-1847), უმცროსი ძმა გრიგოლ ორბელიანისა. სწავლობდა თბილისის კეთილშობილთა სასწავლებელში, რომლის ხელმძღვანელობასაც იგი განსაკუთრებული სიბეჯითისთვის 1817 წელს დაუჯილდოებია კიდეც.¹⁵⁸ ზ. ორბელიანი სამხედრო სამსახურს გაჰყვა, მონაწილეობდა 1828-1829 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომში (თავი გამოიჩინა არზრუმთან გამართულ ბრძოლაში), 1830-1831 წლების პოლონეთის აჯანყების ჩახშობაში, ე. წ. კავკასიის ომებში, სადაც პოლკოვნიკობამდე მიაღწია. 1847 წლის 11 ივნისს ქოლერით გარდაიცვალა დაღესტანში.¹⁵⁹ დაკრძალულია ქაშვეთის

ტამარში.

ზ. ორბელიანი ქართული მწერლობის ისტორიაში შევიდა, როგორც ძმის, გრიგოლ ორბელიანისა¹⁶⁰ და დისწულის, ნიკოლოზ ბარათაშვილის¹⁶¹ წერილების ადრესატი. გამოქვეყნებულია თვითონ ზაქარიას ორი წერილიც გრ. ორბელიანისადმი. აქედან ერთი სრულად¹⁶² (წერილში უაღრესად საინტერესო ცნობებია ნიკოლოზ ბარათაშვილის ოჯახის ქონებრივ მდგომარეობაზე), ხოლო მეორე - ფრაგმენტულად¹⁶³ (აქ არის საინტერესო ცნობები მთავარმართებელ გრ. როზენის მიერ გამართულ მეჯლისსა და მასზე წარმოდგენილ „ცოცხალ სურათებზე“, აგრეთვე, ალექსანდრე ჭავჭავაძის ქალიშვილების, - განსაკუთრებით ნინოს, - შეუდარებელ სილამაზეზე). რაც შეეხება ზაქარია ორბელიანის კულტურულ-საგანმანათლებლო ინტერესებს, გარდა „ტფილისის კერძო ბიბლიოთეკის“ წვერობისა, სხვა რამ მასალა ამ საკითხზე არ მოგვეპოვება. მხოლოდ იმის აღნიშვნა კი შეიძლება, რომ გრ. ორბელიანს თავისი ლექსი „იარაღისადმი“ რუსეთიდან თბილისში სწორედ ზაქარიასთვის გამოუგზავნია თხოვნით, „გადათვალიერე და შენი აზრი მაცნობე“.¹⁶⁴ ეს უკანასკნელი გარემოება გვაფიქრებინებს, რომ ზ. ორბელიანი არ უნდა ყოფილიყო მოკლებული ლიტერატურულ გემოვნებას. ხოლო რაც შეეხება „ბიბლიოთეკას“, ზაქარიას ხელი აქვს მოწერილი დამფუძნებელ წვერობაზე,¹⁶⁵ შეტანილი აქვს 1843 წლის საწვერო თანხა,¹⁶⁶ 1844 წლის სიაში¹⁶⁷ კი იგი უკვე აღარ ჩანს.

16. ორბელიანი ივანე დავითის ძე (1825-1893), შვილი „ჩვენებურ მადამ რეკამიედ“ წოდებული მანანა ორბელიანისა (1808-1870). ივანეს ბავშვობაზე ძუნწ ცნობებს ვპოულობთ მანანას ერთ ბარათში გრ. ორბელიანისადმი: „ივანე პანსიონში მყავს და სწავლობს, რაც შეეფერება. გიორგი ავალოვსა ვსთხოვე მოსკოვში თავის თვალყურის გდება და მინდა იქ გავგზავნო და ჯერ პასუხი არ მომსვლია. ფრანციცულს კი ლაპარაკობს ცოტად და სწერს, კითხვითაც კითხულობს“.¹⁶⁸ სხვა რამ ცნობა ი. ორბელიანის სწავლა-განათლებაზე ჩვენთვის უცნობია. მოგვიანებით ი. ორბელიანი მონაწილეობდა ე. წ. კავკასიის ომებში. ერთხანს იგი მეფისნაცვალ ი. ბარიატინსკის (1815-1879) ადიუტანტი იყო¹⁶⁹ („ივანე ორბელიანი ადიუტანტი მიდის ამ დღეებში ჩაჩანში საომრად“ - სწერდა 1859 წლის იანვარში გრ. ორბელიანი დიმიტრი ჯორჯაძეს¹⁷⁰).

ივანე ორბელიანს, ჩანს, არ აკლდა საერთოდ მისი წრისთვის დამახასიათებელი კოლორიტულობა. კ. ბოროზდინი (1828-1896) თავის

ცნობილ შემუარებში მას ახასიათებს, როგორც „ქეფის მოყვარე კაცს“, რომელიც 1858 წელს ფოთის სანავსადგურო ქალაქად კურთხევის ოფიციალურ ცერემონიაზე მეზურნების დასტით გამოცხადებულა. „ზურნის ხმა პირველად მოეფინა ფოთს, - დასქენს კ. ბოროზდინი, - და ჩვენც, საკმაოდ შეღვინიანების შემდეგ, საამოდ გვეწვეთებოდა ყურში ეს ხმაო“.¹⁷¹

ივანე ორბელიანი გარდაიცვალა გენერალ-მაიორის ჩინით, დაკრძალულია ქაშეთის ტაძრის გალავანში.¹⁷²

ი. ორბელიანი 17-18 წლის ყმაწვილია, როცა „ტფილისის კერძო ბიბლიოთეკის“ დამფუძნებელთა შორის ვხედავთ. თუმცა, როგორც ჩანს, მას ყმაწვილკაცობაშივე დაკარგვია ამგვარ ღონისძიებებში მონაწილეობის სურვილი. ყოველ შემთხვევაში, შემდგომი ხანის კულტურულ-საგანმანათლებლო პროცესებში მისი მონაწილეობის კვალი ჩვენ ვერ აღმოვაჩინეთ.

ივანე ორბელიანი ხელს აწერს „ტფილისის კერძო ბიბლიოთეკის“ დამფუძნებელ წევრობაზე,¹⁷³ შეტანილი აქვს 1843 წლის საწვერო თანხა,¹⁷⁴ 1844 წლის სიაში¹⁷⁵ კი მისი სახელი არ ჩანს.

17. **ОРЛОВСКИ КОНСТАНТИНЪ ИВАНЪСЪ ДЪ** (გარდ. 1876), პოლონური წარმოშობის რუსი სახელმწიფო მოღვაწე, მნიშვნელოვანი ფიგურა ამიერკავკასიის ადმინისტრაციაში; სხვადასხვა წლებში მსახურობდა მთავარსამმართველოს კანცელარიაში, ერენის მაზრის მოსამართლედ, ერენის გუბერნატორის მრჩეველად...¹⁷⁶ 1865 წელს დანიშნეს თბილისის გუბერნატორად და სიცოცხლის ბოლომდე შერჩა ამ თანამდებობას. მის გარდაცვალებასთან დაკავშირებით „დროება“ იუწყებოდა: „ამისთანა ჭკვიანი ადმინისტრატორის დაკარგვა ჩვენის ქვეყნისათვის უეჭველს დანაკლისს შეადგენსო“.¹⁷⁷

კ. ორლოვსკი „რუსეთის საიმპერატორო გეოგრაფიული საზოგადოებისა“¹⁷⁸ და „კავკასიის სოფლის მეურნეობის საზოგადოების“¹⁷⁹ წევრი იყო. მან სიცოცხლის ბოლომდე შეინარჩუნა ახლო ურთიერთობა დიმიტრი ყიფიანთან. ამის თაობაზე დიმიტრის ვაჟი, ნიკოლოზ ყიფიანი იგონებდა: „მახსოვს, გუბერნატორი ორლოვსკი, რაკი რამე ძნელი საგანი შეხვდებოდა თავის გუბერნატორობაში, მოადგებოდა ხოლმე მამაჩემს. თვითონ ძალიან ჭკუიანი და ძალიან გამჭრიახე, ყოვლისფერში გამოცდილი კაცი იყო ორლოვსკი (რუსულად რომ იტყვიან - Человек тонкого ума), მაგრამ მაინც უყვარდა თავისი აზრები, თავის საწადელები და პროექტები გაეზიარებია დიმ. ყიფიანისათვის“.¹⁸⁰

კონსტანტინე ორლოვსკი ხელს აწერს „ტფილისის კერძო

ბიბლიოთეკის“ დამფუძნებელ წევრობას,¹⁸¹ შეტანილი აქვს 1843 წლის
 საწევრო თანხა,¹⁸² 1844 წლის სიაში¹⁸³ კი მისი სახელი არ ჩანს.

18. ფალავანდიშვილი ზაქარია მიხეილის ძე (1818-1845), დაიბადა და აღიზარდა მწიგნობრისა და სასულიერო უწყების თარჯიმნის, მიხეილ იოსების ძე ფალავანდიშვილის (გარდ. 1821) ოჯახში. დედის ხაზით იგი საქართველოს ისტორიაში კარგად ცნობილი ამბროსი ნეკრესელის (1728-1815) შვილიშვილი იყო. ადრე დაობლებული ზაქარია გაზარდა ბიძამ - საქართველოში რუსიფიკატორული პოლიტიკის ერთ-ერთმა ბურჟმა, საქართველოს სამოქალაქო გუბერნატორმა (1832-1838წწ.) ნიკოლოზ ფალავანდიშვილმა (გარდ. 1855), 1832 წლის შეთქმულების გამცემის, იასე ფალავანდიშვილის უფროსმა ძმამ. ზაქარია არ გაჰყვა ბიძების კვალს. იგი თავისი ხანმოკლე სიცოცხლის მანძილზე დაულაღავედ იღვწოდა ქართული კულტურის აღორძინება-განვითარებისათვის.

თბილისის გიმნაზიის დამთავრების შემდეგ ზ. ფალავანდიშვილი მოსკოვს გაემგზავრა, სადაც სწავლობდა ჯერ ლაზარევის აღმოსავლურ ენათა ინსტიტუტში, შემდეგ მოსკოვის უნივერსიტეტში, საიდანაც გადავიდა პეტერბურგის უნივერსიტეტში და დაამთავრა იგი 1840 წელს.¹⁸⁴ სამშობლოში დაბრუნებული (1841 წლის იანვარი) ზ. ფალავანდიშვილი ჯერ მსახურობდა „სახელმწიფო ქონების საქართველო-იმერეთის პალატაში“, შემდეგ კი კავკასიის მთავარმართებლის კანცელარიაში¹⁸⁵ „კოლეჯის მდივნის“ („კოლეჟსკი სეკრეტარ“) ჩინით.¹⁸⁶

1838 წელს ზ. ფალავანდიშვილმა გაიცნო მოსკოვში სამეცნიერო მივლინებით ჩასული მარი ბროსე. ეს ნაცნობობა გაგრძელდა პეტერბურგშიც და გადაიზარდა მეგობრობასა და მჭიდრო თანამშრომლობაში - შემდგომში ზაქარია მარი ბროსეს თბილისიდან პეტერბურგში ატყობინებდა ქართულ საზოგადოებრივ ცხოვრებაში მომხდარ სიახლეებს, სისტემატურად აწვდიდა მეცნიერული ხასიათის ინფორმაციას. კერძოდ, იგი დაეხმარა ფრანგ ქართველოლოგს ვახუშტი ბაგრატიონის ბიოგრაფიის ზოგიერთი დეტალის დადგენაში, აღუწერა ვახუშტის ხელნაწერი კრებული, უგზავნიდა მასალებს საქართველოს ისტორიის, ქართული ენისა და ლიტერატურის, ზეპირსიტყვიერების, ეთნოგრაფიის, არქეოლოგიის საკითხებზე.¹⁸⁷

1840 წელს ზ. ფალავანდიშვილი „რუსეთის სახალხო განათლების სამინისტროს ჟურნალის“ ოქტომბრის ნომერში აქვეყნებს თავის პირველ ნაშრომს - რეცენზიას დავით ჩუბინაშვილის მიერ შედგენილ ქართულ-რუსულ-ფრანგულ ლექსიკონზე. ნაშრომში ავტორი იძლევა საფუძვლიან

შენიშვნებს ლექსიკონის ზოგიერთი სიტყვის განმარტებაზე. ამასთანავე, მიმოიხილავს ქართული ლექსიკოგრაფიის მოკლე ისტორიას, საბა ორბელიანის ბიოგრაფიას, მის ლექსიკოლოგიურ მოღვაწეობასა და ლიტერატურულ მემკვიდრეობას...

ზ. ფალავანდიშვილი „ვეფხისტყაოსნის“ 1841 წლის გამოცემის ერთ-ერთი ინიციატორი და ორგანიზატორი იყო (მარი ბროსესა და დავით ჩუბინაშვილთან ერთად).¹⁸⁸ საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს, რომ ზ. ფალავანდიშვილს განზრახული ჰქონია „ვეფხისტყაოსნის“ თარგმნა ფრანგულ¹⁸⁹ (სხვა ცნობით - რუსულ¹⁹⁰) ენაზე, აგრეთვე, ვახუშტის „გეოგრაფიის“ თარგმნა რუსულად (ეს საქმე პრაქტიკულადაც დაუწყია¹⁹¹), მაგრამ მის ყველა განზრახულობას ნაადრევმა სიკვდილმა დაუსვა წერტილი. ნაადრევმა სიკვდილმა არ დააცალა ზ. ფალავანდიშვილს კიდევ ერთი დიდად მნიშვნელოვანი საქმის ბოლომდე მიყვანა - მეტისმეტად მჭლე და უფერული გაზეთის, „კავკასიის მხარეთა უწყებანის“ გადაქცევა ისეთ პერიოდულ ორგანოდ, რომელიც დააკმაყოფილებდა მაშინდელი ქართველი საზოგადოებრიობის ინფორმაციულსა თუ კულტურულ-საგანმანათლებლო მოთხოვნილებებსა და ინტერესებს (ეს იმ პერიოდის ერთადერთი ქართული პერიოდული გამოცემა პლატონ იოსელიანის რედაქტორობით გამომაველი „ზაკავკასსკი ვესტნიკის“ ოფიციალური ნაწილის ქართული დუბლიკატი იყო). მართალია, „კავკასიის მხარეთა უწყებანში“ ზ. ფალავანდიშვილის სახელი მითითებულია, როგორც მთარგმნელისა, მაგრამ სინამდვილეში იგი გაზეთის ფაქტობრივი ხელმძღვანელი იყო. ზაქარია აპირებდა გაზეთი დაემორბინა რუსული დედნისათვის და შეძლებისდაგვარად დაეახლოებინა ქართველი საზოგადოებრიობის ინტერესებთან.

ზ. ფალავანდიშვილი მოულოდნელად გარდაიცვალა 1845 წლის 10 ივლისს, თბილისში, დაკრძალეს მთაწმინდის სასაფლაოზე, რომლის პანთეონად გადაკეთების შემდეგაც მისი საფლავი დაიკარგა.¹⁹²

ზაქარია ფალავანდიშვილი, როგორც ქვემოთ ვნახავთ, დიმიტრი ყიფიანის შემდეგ მთავარ ფიგურას წარმოადგენდა „ტფილისის კერძო ბიბლიოთეკაში“. მისი სიკვდილი მძიმე დანაკლისი იყო არა მარტო „ბიბლიოთეკისათვის“, არამედ, საერთოდ, ქართული კულტურის მომავლისთვის და ამ მხრივ შეუძლებელია არ დავეთანხმოთ მარი ბროსეს, რომლის სიტყვებითაც, „მომავალში [ზ. ფალავანდიშვილს] შეეძლო დიდი სამსახური გაეწია თავისი სამშობლოსთვის“.¹⁹³

19. ყიფიანი დიმიტრი ივანეს ძე (1811-1887), საზოგადო

მოღვაწე, მწერალი, მეცნიერი, პუბლიცისტი, დიდად მნიშვნელოვანი ფიგურა XIX საუკუნის ქართველი ხალხის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ისტორიაში. დ. ყიფიანს საზოგადოებრივ-კულტურულ საჭიროებათა შეგრძნების განსაცვიფრებელი უნარი ჰქონდა - გასული საუკუნის 30-იანი წლებიდან მოკიდებული, ვიდრე 80-იანის დასასრულამდე, საქართველოში იშვიათია ნაციონალური მიზანდასახულობის რამდენამდე მნიშვნელოვანი სასიკეთო წამოწყება, რომლის ინიციატორი, ხელმძღვანელი ან აქტიური მონაწილე იგი არ ყოფილიყო (პროფესიული ქართული თეატრი, თბილისის სათავადაზნაურო-საადგილმამულო ბანკი, „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება“, „ქართული დრამატული საზოგადოება“ და სხვ.).

1840-იან წლებში დიმიტრი ყიფიანმა ჩამოაყალიბა ნაციონალური ხსნის პროგრამა, რომელიც გულისხმობდა ინტენსიური კულტურულ-საგანმანათლებლო საქმიანობის გაშლით საერთო-ეროვნულ თვითშეგნების აღდგენა-გაძლიერებასა და ამ საშუალებით იმპერიის ფარგლებშივე ქართველი ხალხის, როგორც ნაციონალურ-ინდივიდუალური ორგანიზმის, ეთნიკური, ეთნოფსიქოლოგიური და კულტურული თავისთავადობის შენარჩუნებასა და განვითარებას.¹⁵⁴ „ტფილისის კერძო ბიბლიოთეკის“ დაფუძნება დ. ყიფიანისთვის პირველი სერიოზული ნაბიჯი იყო ამ პროგრამის პრაქტიკული რეალიზაციის გზაზე.

20. ჭავჭავაძე დავით ალექსანდრეს ძე (1818-1884),
გენერალ-ლეიტენანტი და იმპერატორის ფლიგელ-ადიუტანტი (1854 წლიდან), პოეტ ალექსანდრე ჭავჭავაძისა და სალომე ივანეს (იოანეს) ას. ორბელიანის (გარდ. 1847წ., დაკრძალულია მთაწმინდაზე, მამადავითის ტაძარში) ვაჟი; სამხედრო განათლება ჰქონდა პეტერბურგში მიღებული.¹⁵⁵ მონაწილეობდა ე.წ. კავკასიისა და რუსეთ-ოსმალეთის 1853-1856 წლების ომებში. 1854 წლის ევლისში, როცა შილდას შამილის მოლაშქრეები დაეცნენ, დ. ჭავჭავაძე იქ თავდაცვით ოპერაციებს ხელმძღვანელობდა, ამ დროს ლეკებმა წინანდალში თვითონ დავითის სახლ-კარი გადარცვეს და დაწვეს, მისი ოჯახის წევრები კი ტყვედ წაასხეს.¹⁵⁶ დ. ჭავჭავაძის მუღლესთან, ანა ილია ბატონიშვილის ასულთან (1828-1905) შეხვედრა აღწერილი აქვს ალ. დიუმა-მამას თავის ცნობილ „კავკასიაში“.¹⁵⁷

დავით ჭავჭავაძეს ახლო ურთიერთობა ჰქონდა რუს პოეტ იაკობ პოლონსკისთან (1819-1898), რომელმაც თავის ქართველ მეგობარს უძღვნა ლექსი „კახელს“ („Кახетинцу“).¹⁵⁸

დ. ჭავჭავაძე და მისი მეუღლე დაკრძალულნი არიან შუამთაში²⁰⁰
დ. ჭავჭავაძის კულტურულ-საგანმანათლებლო ინტერესებზე მეტად
მწირი ცნობებია შემორჩენილი. კერძოდ, ჩვენთვის ისლაა ცნობილი, რომ
1873 წლის ივლისში წინანდალში, დავითის სახლში და, უნდა ვიფიქროთ,
მისივე მონაწილეობით გამართულა თავადაზნაურობის კრება „საქალეხო
სასწავლებლის“ გახსნის შესახებ.²⁰⁰

დავით ჭავჭავაძეს ხელი აქვს მოწერილი „ტფილისის კერძო
ბიბლიოთეკის“ დამფუძნებელ წევრობაზე,²⁰¹ შემდგომში კი იგი, - ჩვენთვის
უცნობ მიზეზთა გამო, - ჩამოშორებია ამ საქმეს.

21. **ჯორჯაძე დიმიტრი დავითის ძე (1821-1883)**,
სახელმწიფო და საზოგადო მოღვაწე, მეფისნაცვლის საბჭოს წევრი,
„საიდუმლო მრჩეველი“ („ტანი სოვეტნიკ“); 1854-1872 წლებში დაღესტანში
მსახურობდა სამოქალაქო საქმეთა მმართველად.²⁰²

1867 წელს დ. ჯორჯაძე აირჩიეს თბილისის სათავადაზნაურო ბანკის
დამაარსებელი კომიტეტის წევრად.²⁰³ იგი დამფუძნებელი წევრი იყო
„ქართველთა შორის წერა-კითხის გამავრცელებელი საზოგადოებისა“,²⁰⁴
ერთხანს თავმჯდომარეობდა „კავკასიის სოფლის მეურნეობის
საზოგადოებას“.²⁰⁵ დ. ჯორჯაძეს ლექსი უძღვნა ნინო ჭავჭავაძე-
გრიბოედოვამ.²⁰⁶

დიმიტრი ჯორჯაძე გარდაიცვალა კახეთში, მშობლიურ სოფელ
ენისელში. დაკრძალულია „გრემის ნაქალაქევს, მთავარაგელოზის
ეკლესიაში“.²⁰⁷ მის გარდაცვალებას გამოეხმაურა „დროება“, სადაც
ვკითხულობთ „არავითარი საქველმოქმედო საქმე ისე არ ჩაივლიდა, რომ
მას თავის შეძლების კვალობაზედ უფრო მომეტებულად ხელი არ მოემართა.
განსვენებულს არც ერთ საქმეში უარის თქმა არ ეხერხებოდა და კიდევ
ეს გულკეთილობა იყო მიზეზი, რომ დიდი ვალი დაატყდა თავს, თუმცა
უკანასკნელს დროს მთავრობისაგან შემწეობა არ აკლდა“.²⁰⁸

დიმიტრი ჯორჯაძე ხელს აწერს „ტფილისის კერძო ბიბლიოთეკის“
დამფუძნებელ წევრობაზე,²⁰⁹ შეტანილი აქვს 1843 წლის საწევრო თანხა,²¹⁰
1844 წლის სიაში²¹¹ კი მისი სახელი არ ჩანს.

სია იმ წევრებისა, რომლებიც დაფუძნების შემდეგ შეემატნენ
„ტფილისის კერძო ბიბლიოთეკას“:

1. **აბესალომოვი სოლომონ ივანის ძე**, სახელმწიფო
მოხელე. 1840-იან წლებში იგი მეფისნაცვლის სამოქალაქო კანცელარიაში

მსახურობდა.²¹² შესაძლოა, ეს ის „ი. ს. აბესალომოვი“ იყოს, რომლის/სახელობის „სტიპენდიის ვაკანსია“ გახსნილა 1900 წელს თბილისის/ქალთა და ვაჟთა გიმნაზიების თითო მოსწავლისთვის (სტიპენდია გიმნაზისტებს ქალაქის გამგეობის გადაწყვეტილებით ენიჭებოდათ).²¹³

ივანე აბესალომოვს „ტფილისის კერძო ბიბლიოთეკაში“ შეტანილი აქვს 1844 წლის საწვერო თანხის ნახევარი (15 მან. ვერცხლით).²¹⁴

2. ბელიავენი ვასილი ტიმოთეის ძე, მეფისნაცვლის კანცელარიის, იმავდროულად წმინდა ნინოს ქალთა საქველმოქმედო საზოგადოების ხაზინადარი 1840-1850-იან წლებში.²¹⁵ იგი წვერი იყო „რუსეთის საიმპერატორო გეოგრაფიული საზოგადოებისა“²¹⁶ და „კავკასიის სოფლის მეურნეობის საზოგადოებისა“.²¹⁷ ვასილი ბელიავეს „ტფილისის კერძო ბიბლიოთეკაში“ შეტანილი აქვს 1844 წლის საწვერო თანხა.²¹⁸

3. ბორჟენკო ალექსი ალექსის ძე, კავკასიის მეფისნაცვლის კანცელარიის განყოფილების უფროსი 1847-1849 წლებში,²¹⁹ 1852 წელს კი მას სტავროპოლის გუბერნიის ვიცე-გუბერნატორის პოსტზე ვზედავთ.²²⁰

1845 წელს ა. ბორჟენკო თბილისში დაარსებული რუსული თეატრის დირექციის წევრია,²²¹ 1847 წელს კი წიგნებს სწირავს მეფისნაცვლის კანცელარიასთან არსებულ საჯარო ბიბლიოთეკას.²²²

ალექსი ბორჟენკოს „ტფილისის კერძო ბიბლიოთეკაში“ შეტანილი აქვს 1844 წლის საწვერო თანხა.²²³

4. ერისთავი ბიორგი რეპაზის (რომანის, რომანოვის) ძე (1812-1891), რუსეთის არმიის კავალერიის გენერალი და ქართველი საზოგადო მოღვაწე, 1832 წლის შეთქმულების მონაწილე (დასაჯეს არხანგელსკში გადასახლებით²²⁴), ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორი 1858-1861 წლებში.²²⁵ იმ დროის სხვა გიორგი ერისთავებისაგან განსასხვავებლად „ატამანს“ ეძახდნენ (1852 წელს კავკასიის ხაზის კაზაკთა ჯარის ატამანი იყო²²⁶). გ. ერისთავი იყო ინიციატორი და პირველი თავმჯდომარე 1878 წელს დაარსებული „ლარიბ მოწაფეთა შემწე თბილისის გუბერნიის თავადაზნაურთა საზოგადოებისა“.²²⁷

გიორგი ერისთავს „ტფილისის კერძო ბიბლიოთეკაში“ შეტანილი აქვს 1844 წლის საწვერო თანხა.²²⁸

5. ზახი (ზოგან: ზარხი) კონსტანტინე ივანეს ძე. ამ პიროვნებაზე ჩვენ ვერ მოვიპოვეთ სხვა რამ ცნობა გარდა იმისა, რომ მას 1844 წლის სექტემბერ-ოქტომბერში „ტფილისის კერძო ბიბლიოთეკის“ სალაროში შეტანილი აქვს წესდებით გათვალისწინებული საწვერო გადასახადის ერთი მესამედი (10 მან. ვერცხლით, ისიც ნაწილ-ნაწილ).²²⁹

6. მუხრანბატონი ივანე კონსტანტინეს ძე (1812-1895), რუსეთის არმიის გენერალ-ლეიტენანტი და ქართველი საზოგადო მოღვაწე ქეთევან ერეკლე II-ის ას. ბატონიშვილის (1764-1840) შვილიშვილი, ყველაზე მსხვილი მემამულე თბილისის გუბერნიაში, „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ დამფუძნებელი წევრი, ხოლო 1882-1885 წლებში მისი თავმჯდომარე, თბილისის გუბერნიის თავადაზნაურობის წინამძღოლი („მარშალი“) 1885-1891 წლებში (ორი სამწლიანი ვადის გასვლის შემდეგ საკუთარი სურვილით დატოვა ეს მაღალი პოსტი).²³⁰

ივანე მუხრანბატონს „ტფილისის კერძო ბიბლიოთეკაში“ შეტანილი აქვს 1844 წლის საწვევო თანხა.²³¹

7. ნეიდგარტი ალექსანდრე ივანეს ძე (1784-1845), ავსტრიული წარმოშობის რუსი სახელმწიფო და სამხედრო მოღვაწე, გენერალ-ადიუტანტი და ინფანტერიის გენერალი, 1842-1844 წლებში კავკასიის მთავარმართებელი და განსაკუთრებული კორპუსის მეთაური.²³² ალ. ნეიდგარტისა და მისი წინამორბედის, ე. გოლოვინის (1782-1858) დროს დაიწყო საქართველოში მმართველობის სამხედრო რეჟიმიდან სამოქალაქო სისტემაზე გადასვლა და ეს პროცესი საბოლოოდ მ. ვორონცოვმა დაასრულა. თუმცა ისიც უნდა ითქვას, რომ ალ. ნეიდგარტს მთავარმართებლის პოსტზე არა ჰქონია შესაძენევი წარმატება არც სამოქალაქო-ადმინისტრაციულ და არც სამხედრო ასპარეზზე. უფრო მეტიც, მან სასტიკი დამარცხება იგემა შამილთან ბრძოლებში, რის გამოც ნებაყოფლობით გადადგა თანამდებობიდან.²³³ დ. ყიფიანის დახასიათებით, ალ. ნეიდგარტი იყო „კაცი უაღრესად სამართლიანი, მაგრამ იქამდე სასტიკი და პუნქტუალი, რომ არავის არაფერში არ აპატიებდა ოდნავ საქმის შეშვებას“.²³⁴

უნდა აღინიშნოს, რომ ალ. ნეიდგარტი გარკვეულ ყურადღებას უთმობდა საქართველოში განათლების სისტემის მოწესრიგებას. კერძოდ, მას განზრახული ჰქონია, თბილისში საქველმოქმედო საწყისებზე დაეარსებინა „საბავშვო თავშესაფარი“,²³⁵ 1843 წელს მოიარა იმერეთი და კახეთი, დაათვალიერა იქაური სამაზრო სასწავლებლები და იზრუნა ზოგიერთი მათგანის კეთილმოწყობაზე.²³⁶ რაც შეეხება „ტფილისის კერძო ბიბლიოთეკას“, ალ. ნეიდგარტს შეტანილი აქვს 1843 წლის საწვევო თანხა,²³⁷ 1844 წლის სიაში²³⁸ კი იგი არ ჩანს.

8. ნაზოროვი ივანე ივანეს ძე (გარდ. 1859) წარმოშობით კოსტრომის გუბერნიიდან იყო; დამთავრებული ჰქონდა (1823 წ.) სმოლენსკის

კადეტთა კორპუსი; მონაწილეობდა სამხედრო ოპერაციებში - 1828-1829 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომსა და პოლონეთის 1830-1831 წლების აჯანყების ჩახშობაში. 1842 წელს, - „ტფილისის კერძო ბიბლიოთეკის“ დაარსებისას, - ი. ნაზოროვი ამიერკავკასიის მთავარსამმართველოს საბჭოს წევრია და განაგებს „კავკასიისა და ამიერკავკასიის საფოსტო ნაწილს“. 1850 წელს კი მას ერევნის გუბერნატორის პოსტზე ვხვდავთ.²³⁹ 1859 წელს ი. ნაზოროვი პეტერბურგშია, სადაც ქოლერამ იმსხვერპლა.²⁴⁰ ამის თაობაზე 1859 წლის 15 მარტს ალ. ონიკაშვილი პეტერბურგიდან თბილისში სწერდა დიმიტრი ყიფიანს: „[ი. ნაზოროვი] გარდაიცვალა 11 ამ თვეს... დავასაფლავეთ ვოლკოვის სასაფლაოშიო“.²⁴¹

ი. ნაზოროვი „რუსეთის საიმპერატორო გეოგრაფიული საზოგადოებისა“²⁴² და „კავკასიის სოფლის მეურნეობის საზოგადოების“²⁴³ წევრი იყო. დიმიტრი ყიფიანი და ი. ნაზოროვი ქვისლები იყვნენ (1845 წლის 22 იანვარს ერთ დღესა და ერთ ეკლესიაში დაიწერეს ჯვარი ღებზე - დიმიტრიმ ნინო ჭილაშვილზე, ი. ნაზოროვმა კი ელისაბედზე²⁴⁴).

ივანე ნაზოროვი გვიან შეუერთდა „ტფილისის კერძო ბიბლიოთეკის“ წევრებს - მას შეტანილი აქვს 1844 წლის საწვერო თანხა.²⁴⁵

9. **ჭავჭავაძე ალექსანდრე ბარსეზაძის ძე (1786-1846)**, ჩვენი დიდი პოეტი-რომანტიკოსი. შეტანილი აქვს 1844 წლის საწვერო თანხა.²⁴⁶

როგორც ადრე აღინიშნა, ზემოდასახელებულთა გარდა კიდევ რამდენიმე პირს გამოუთქვამს „ბიბლიოთეკის“ საქმიანობაში მონაწილეობის სურვილი,²⁴⁷ თუმცა ჩვენთვის უცნობ მიზეზთა გამო ეს სურვილი ვეღარ განუხორციელებიათ. ესენია:

1. **ანდრონიკაშვილი ივანე მაღხაზის ძე (1798-1868)**, კვალერიის გენერალი.²⁴⁸ მონაწილეობდა 1832 წლის შეთქმულებაში, მაგრამ ვერ დაუმტკიცეს და ამიტომ სასჯელიც ასცდა, მისი მამა, - მაღხაზ მელქისედეკის ძე ანდრონიკაშვილი (გარდ. 1822), - თავამოდებით იბრძოდა რუსების წინააღმდეგ, რისთვისაც ერთხანს ლტოლვილობაშიც იყო სოლომონ II-სთან ერთად.²⁴⁹ ივანე ანდრონიკაშვილმა პეტერბურგში მიიღო სამხედრო განათლება; ერთხანს სამხედრო სამსახურისთვის თავის დანებებას აპირებდა, მაგრამ თეიმურაზ ბატონიშვილის რჩევით ხელი აიღო ამ განზრახვაზე, რისთვისაც დედამ, რუსეთის მოძულე მარიამ (მაია) არჩილ ბატონიშვილის ასულმა (1775-1854) დასწყველა ივანე და ოჯახიც დატოვა (ანწინსხატს შეაფარა თავი).²⁵⁰

1849-1856 წლებში ი. ანდრონიკაშვილი თბილისის სამხედრო

გუბერნატორი იყო. მის სამხედრო კარიერაში განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს ოსმალთა წინააღმდეგ ჩატარებული ბრწყინვალე ოპერაცია ახალციხესთან 1853 წლის 14 ნოემბერს, რამაც მტრის შემოსევისგან „იხსნა ახალციხის მხარე და ქუთაისის გუბერნია“.²⁵¹

ჩვენს ხელთ არსებული მასალა ივანე ანდრონიკაშვილის უდავო პატრიოტობაზე მეტყველებს, თუმცა ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ კულტურულ-საგანმანათლებლო საქმეებში მისი მონაწილეობის კვალი არ ჩანს.

2. მამაცაშვილი იოსებ ქრისტეშორის (ქაიხოსროს) ძე (1810-1874), მწერალი, ჟურნალისტი, საზოგადო მოღვაწე, 1832 წლის შეთქმულების მონაწილე (დასაჯეს ვიატკაში გადასახლებით, სადაც სოლომონ დოდაშვილთან ერთად იხდიდა სასჯელს), შესამჩნევი ფიგურა XIX საუკუნის ქართული კულტურის ისტორიაში.²⁵² ი. მამაცაშვილის ოჯახში დაიბადა, სხვათა შორის, ფართო პროფილის საზოგადოებრივ-საგანმანათლებლო ორგანიზაციის დაარსების იდეა, რომელიც საბოლოოდ „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ დაფუძნებით დაგვირგვინდა.²⁵³

3. ორბელიანი დიმიტრი. ამ პერიოდში ჩვენთვის ორი დიმიტრი ორბელიანია ცნობილი:

დიმიტრი თამაზის (თომას) ძე (1797-1868), გენერალ-ლეიტენანტი, 1832 წლის შეთქმულების მონაწილე (ვერ დაუმტკიცეს და სასჯელისგან გაათავისუფლეს),²⁵⁴ თბილისის გუბერნიის თავადაზნაურობის წინამძღოლი 1839-1855 წლებში.²⁵⁵

დიმიტრი ვახტანგის ძე (1808-1882), ერეკლე II-ის შვილიშვილი (თეკლე ბატონიშვილის ძე), 1832 წლის შეთქმულების მონაწილე (მიესაჯა გადასახლება პენზაში, რომელიც კალუგით შეუცვალეს),²⁵⁶ ბიბლიოფილი.²⁵⁷

ძნელია დაბეჯითებით თქმა, ამათგან რომელს ჰქონდა „ტფილისის კერძო ბიბლიოთეკის“ წევრობის სურვილი.

4. საბინაშვილი ალექსანდრე დიმიტრის ძე (1808-1887), რუსეთის არმიის გენერალ-ლეიტენანტი, ე.წ. კავკასიის ომების მონაწილე. 1831 წელს იგი გრიგოლ ორბელიანს ახლდა, როცა ამ უკანასკნელმა კავკასიის კორპუსში შერჩეული ჯარისკაცები ნოვგოროდს წაიყვანა.²⁵⁸ ალ. საბინაშვილი, - ისევე, როგორც, სხვათა შორის, მისი მეუღლე ბაბაღე სამარაგლონის ას. ორბელიანი, - ადრესატია ნიკოლოზ ბრათაშვილის კერძო წერილისა²⁵⁹ (ბაბაღეს ახლო ნათესაური და მეგობრული

კავშირი ჰქონია ნიკ. ბარათაშვილთან).

ალექსანდრე საგინაშვილი დამფუძნებელი წევრი იყო „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოებისა.“²⁶⁰ დაკრძალულია სოფელ კოდაში.²⁶¹

ზაქარია ფალავანდიშვილის ერთი ცნობის მიხედვით ბიბლიოთეკას სამი დირექტორი ჰყოლია²⁶² (წესდება პირველი მუხლით სწორედ სამი პირისგან შემდგარ ხელმძღვანელ ორგანოს ითვალისწინებდა). აქედან ერთი დიმიტრი ყიფიანია,²⁶³ მეორეა თვითონ ავტორი ზემოაღნიშნული ცნობისა - ზ. ფალავანდიშვილი,²⁶⁴ ხოლო მესამე დირექტორი მაქს. ბერძნიშვილის ვარაუდით მიხეილ თუმანიშვილი უნდა ყოფილიყო.²⁶⁵ ვფიქრობთ, ეს ვარაუდი სწორია. ყოველ შემთხვევაში, ბიბლიოთეკის ფულად ანაკრებს მ. თუმანიშვილი აწერს ხელს.²⁶⁶ ჩვენი აზრით, დირექტორთა ფუნქციები ასე იყო განაწილებული - ბიბლიოთეკას საერთოდ განაგებდა დ. ყიფიანი, რომელსაც ეხმარებოდნენ: ზ. ფალავანდიშვილი პეტერბურგიდან წიგნების გამოწერაში, შემოწირულებათა მიღება-კლასიფიკაცია-დაბინავებასა და, საერთოდ, წიგნადი ფონდის დაკომპლექტებაში,²⁶⁷ მ. თუმანიშვილი კი ფინანსური ოპერაციების წარმოებაში.²⁶⁸ 1844 წელს მ. თუმანიშვილი ჩამოცილებულია „ბიბლიოთეკას“ (ყოველ შემთხვევაში, ამ წლის სიაში იგი აღარ იხსენიება), 1845 წლის 10 ივლისს კი ზაქარია ფალავანდიშვილი გარდაიცვალა და ამის მერე, როგორც ირკვევა, დ. ყიფიანი ერთპიროვნულად განაგებდა „ბიბლიოთეკას“.²⁷⁰

„ტფილისის კერძო ბიბლიოთეკა“ მისი არსებობის ბოლო დღემდე მოთავესებული იყო დიმიტრი ყიფიანის საკუთარ სახლში,²⁷¹ სამების ეკლესიის გვერდით.²⁷² ოფიციალურად იგი 1842 წლის 22 სექტემბერს გაფორმდა,²⁷³ პრაქტიკულად კი მუშაობას 1843 წლის იანვრიდან შეუდგა.²⁷⁴ წიგნის გაცემა წარმოებდა ყოველდღიურად, გარდა კვირა და სადღესასწაულო დღეებისა, ნაშუადღევს 3-დან 6 საათამდე.²⁷⁵

ჩვენამდე მოღწეული მასალები არ იძლევა საშუალებას, სრული წარმოდგენა ვიქონიოთ „ტფილისის კერძო ბიბლიოთეკის“ წიგნად ფონდზე, თუმცა რაც ხელთა გვაქვს, ისიც მეტყველებს ამ კულტურულ-საგანმანათლებლო კერის დამფუძნებელთა ღრმა და მრავალმხრივ ინტერესებზე. კერძოდ, ესაა „ბიბლიოთეკის“ მესვეურთა მიმოწერა,²⁷⁶ აგრეთვე, გადარჩენილი სიები იმ წიგნებისა, რომლებიც პეტერბურგიდან მიუღიათ.²⁷⁷

„ბიბლიოთეკა“ დაკომპლექტებული ყოფილა ქართული, რუსული და დასავლეთევროპული (ძირითადად ფრანგული, რაც, თავის მხრივ, მეტყველებს 1840-იანი წლების ქართული განათლებული წრეების ფრანკოფილურ

ინტერესებზე, დამახასიათებელზე, საერთოდ, იმ პერიოდის მთელი ჩამოყალიბებული (ვეროპული სამყაროსთვის) წიგნებით, აგრეთვე, პერიოდული გამოცემებით (რუსული „ბიბლიოთეკა დლია ჩტენია“,²⁷⁸ „სვეერნაია პჩელა“,²⁷⁹ ფრანგული: „რევიუ დე დიუ მონდ“, „რევიუ დე პარი“, „რევიუ ბრიტანიკა“²⁸⁰ და სხვ.).

ფონდების შევსება ხდებოდა როგორც ადგილზე შექმნილი და პეტერბურგიდან გამოწერილი ლიტერატურით, ისე შემოწირულობებით. ასე, მაგალითად, „ბიბლიოთეკას“ საკუთარი ნაშრომები შესწირა მარი ბროსემ,²⁸¹ რომელიც, ამას გარდა, ზ. ფალავანდიშვილის თხოვნით პეტერბურგში იქნდა და თბილისში გზავნიდა დიდძალ ლიტერატურას.²⁸²

„ტფილისის კერძო ბიბლიოთეკაში“ თავმოყრილი წიგნების გადათვალთვლებისას თვალში საცემია, რომ მათი აბსოლუტური უმრავლესობა რუსული და ევროპული მხატვრული, საისტორიო, ფილოლოგიური, ფილოსოფიური, საბუნებისმეტყველო თხზულებებია. ყოველივე ეს მიუთითებს „ბიბლიოთეკის“ მესვეურთა სწრაფვაზე რუსულ-ევროპული კულტურისაკენ (საინტერესო დეტალი: „ბიბლიოთეკაში“ უზვადაა გეოგრაფიული და სამოგზაურო ხასიათის ლიტერატურა, რაც მკაფიოდ მეტყველებს ოთხ საუკუნოვან იზოლაციაში ნამყოფი ქვეყნის შვილთა ლტოლვაზე სამყაროს შტეკობისაკენ). ამ მხრივ ისინი ერთგულად მიჰყვებიან სოლომონ დოდაშვილის მიერ ჩამოყალიბებულ თვალსაზრისს, რომლის თანახმადაც საქართველოში, „რომელიცა აქამომდე წყვედიდსა შინა სიბნელისასა დაფარულ იყო მხედველობათაგან განათლებულის ევროპისათა“,²⁸³ საჭირო იყო დაულალავი საგანმანათლებლო საქმიანობა „მიახლოებისათვის განბრძნობილთა მცხოვრებთა ევროპისათა“.²⁸⁴ ჩვენი მოღვაწეების ამგვარი მისწრაფება ევროპული კულტურის, ევროპული აზროვნების ათვისებისაკენ გამოხატულება იყო ისტორიული კანონზომიერებიდან გამომდინარე საერთო ტენდენციისა. კონკრეტულ შემთხვევაში კი ამგვარ მისწრაფებას, ჩანს, განსაზღვრავდა სახელმძღვანელო პრინციპი „ბიბლიოთეკის“ ინიციატორისა და ორგანიზატორის - დიმიტრი ყიფიანისა, რომელიც მთელი თავისი ნახევარსაუკუნოვანი მოღვაწეობის განმავლობაში თავდადებით იღვწოდა ქართული საზოგადოებრივი და კულტურულ-ინტელექტუალური ცხოვრების ევროპეიზაციისთვის. ნათქვამის საილუსტრაციოდ აქ მოგვყავს ჩვენამდე მოღწეული ერთ-ერთი სია წიგნებისა, რომლებიც „ბიბლიოთეკას“ 1843 წლის მარტში მიუღია პეტერბურგიდან:²⁸⁵

1. ალ. პუშკინი, თხზულებები, II ნაწ.;
2. მ. ლერმონტოვი, ჩვენი დროის გმირი - 2 [ეგზემპლარი];
3. მისივე, ლექსები - 3;

4. რუსეთის კავკასიონისიქითა სამფლობელოების მიმოხილვა - 4;
5. შოპენის* შენიშვნები - 1;
6. ვლ. ბენედიქტოვი, ლექსები - 2;
7. ალ. გრიბოედოვი, ვაი ჭკუისაგან - 1;
8. ა. მაიკოვი, ლექსები - 1;
9. რუსული ზნე-ჩვეულებები ილუსტრაციებში - 4;
10. ფან-დიმი,“ ორი აჩრდილი - 4;
11. ი. ლაჟერნიკოვი, ყინულის სახლი - 4;
12. მისივე, უკანასკნელი ნოვიკი - 4;
13. მიხ. ზაგოსკინი, კუზმა [პეტრეს ძე] მიროშვეი - 4;
14. დ. დეფო, რობინზონ კრუზო - 4;
15. ნ. კუკოლნიკი, ალფი და ალდონა - 4;
16. მისივე, ვველინა დე ვალეროლი - 4;
17. ა. ნოროვი, მოგზაურობა ვეკიპტესა და ნუბიაში - 2;
18. რომის პაპები - 1;
19. კ. ბაზილი, არქიპელაგი და საბერძნეთი [1830-1831 წლებში] - 2;
20. მისივე, ბოსფორი [და ახალი ნარკვევები კონსტანტინოპოლზე] - 2;
21. ნ. უსტრიალოვი, რუსეთის ისტორია - 5;
22. ი. კრილოვი, იგავ-არაკები - 1;
23. ს. ზელენოი, საუბრები ასტრონომიაზე - 1;
24. ალ. სტეპანოვი, ფუნდუკი - 4;
25. ალ. მიხაილოვსკი-დანილევსკი, 1812 წლის ომის აღწერა - 4;
26. მისივე, 1813-1814 წლების ჩანაწერები - 1;
27. მისივე, 1813 წლის ომის აღწერა - 2;
28. მისივე, საფრანგეთზე 1814 წლის ლაშქრობის აღწერა - 1;
29. მისივე, ფინეთის [1808-1809 წლების] ომის აღწერა - 1;
30. დაუჯერებელი ამბები - 3;
31. პ. კამენსკი, მოთხრობები - 2;
32. ვლ. სოლოგუბი, ძილის წინ - 1;

* ეს უნდა იყოს ფრანგული წარმოშობის რუსი ისტორიკოსი ივანე ივანეს ძე შოპენი (1798-1870), რომელსაც ნაშრომები აქვს გამოქვეყნებული საქართველოსა და სომხეთის ისტორიის საკითხებზე (იხ. ბროკჰაუზი-ეფრონი, ტ. 78, 1903, გვ. 789; აგრეთვე, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ძველ ხელნაწერთა საცავების გზამკვლევი, თბ., 1952, გვ. 281).

** რუსი მწერლის, ელისაბედ კოლოგრივოვას ფსევდონიმია.

33. პეტრე დიდის ისტორია - 15 რვეული;
34. ფრ. ლორენცი, მსოფლიო ისტორიის სახელმძღვანელო, I ნაწ.;
35. შ. მონტესკიე, კანონთა სულის შესახებ - 3;
36. მოგზაურობა წმინდა ადგილებში - 3;
37. სამხატვრო გალერეა - 3;
38. ფ. ვრანგელი, მოგზაურობა ციმბირში - 3;
39. ნ. გოგოლი, რევიზორი - 1;
40. მისივე, მკვდარი სულები - 1;
41. ჩ. დიკენსი, ოლივერ ტვისტი - 1;
42. დ. შელენოვი, სოფლის მეურნეობის კურსი - 6 რვეული;
43. ნაპოლეონის ისტორია - 1;
44. სამართლისმცოდნეობის ენციკლოპედია - 2;
45. ფელდმარშალთა ბიოგრაფიები - 4;
46. ასი რუსი ლიტერატორი - 2;
47. ენციკლოპედიური ლექსიკონი - 13;
48. ქართულ-რუსულ-ფრანგული ლექსიკონი - 1;
49. ჩვენებურები, გადმოხატულნი ნატურიდან - 14 ნაკვეთი.
ზემომოყვანილ ნაბეჭდ სიას იქვე მოსდევს (რუსულ ენაზევე) დ.
ყოფიანის ავტოგრაფული ჩამონათვალი წიგნებისა:²⁸⁶
1. ნიკ. პოლევი, სუვოროვის ისტორია - 1;
2. მიხ. დან... [? - თ. ჯ.], 1806-1812 წლების თურქეთის ომის
აღწერა - 1;
3. ნ. კარამზინი, რუსეთის სახელმწიფოს ისტორია - 3;
4. კაპიტოლიუმი - 1;
5. უცხოელ მწერალთა ბიბლიოთეკა რუსეთის შესახებ - 1;
6. ფ. მიშლე, საფრანგეთის მოკლე ისტორია - 1;
7. ნაპოლეონი, კეისართა ომების ისტორია - 1;
8. დანტე, ღვთაებრივი კომედია (ფან-დიმის თარგმანი) - 4;
9. ი. გოეთე, თხზულებები - 1;
10. მისივე, ფაუსტი (ე. გუბერის თარგმანი) - 1;
11. ნ. კუკოლნიკი, ტორკვატო ტასო - 1;
12. ნ. იაზიკოვი, ლექსები - 1;
13. ალ. მარლინსკი, თხზულებები - 12;
14. ფან-დიმი, ვედრება მოყვასისთვის - 1;
15. შამისო, პეტრე შლეგელის [არაჩვეულებრივი] თავგადასავალი - 1;
16. ნ. პავლოვი, ახალი მოთხრობები - 1;

17. ბრამბეუსი,* ფანტასტიკური მოგზაურობანი - 1;
18. პ. კამენსკი, მძაფრი შვერძნებების მაძიებელი - 1;
19. რუსის გასეირნება პომპეიში - 1;
20. ალ. ჰუმბოლდტი, მოგზაურობა** - 1;
21. ქალის დანიშნულება - 1;
22. ჟურნალი „ბიბლიოტეკა დღია ჩტენია“ 1843 წლისა - 12[ნომერი].

ფრანგულ ენაზე:

1. ბარანტი, ბურგუნდიის ჰერცოგ ვალუათა კარის ისტორია - 2;
2. ვოლტერი, ძირითადი ისტორიის რეზიუმე - 1;
3. ბუვე დე კრესსე, პაპების ისტორიის რეზიუმე - 1;
4. პ. მერიმე, კლარა გაზულის თეატრი - 1;
5. მ. ბროსე, კახეთის ქართველ მეფეთა მიმოწერა რუსეთთან მე-17 საუკუნეში - 1;
6. ა. მიუსე, კომედიები და ანდაზები - 1;
7. ა. ლამარტინი, პოეტური და რელიგიური ჰარმონიები - 1;
8. ალ. დიუმა, შარლ VII თავის დიდ ზომალდებზე - 1;
9. მისივე, კოსტიუმების [? - თ. ჯ.] თეატრი - 6;
10. ვ. ჰიუგო, თხზულებათა სრული კრებული - 3;
11. რ. ბ. შერიდანი, თხზულებათა სრული კრებული - 1;
12. სილვიო პელიკო*** - 1;
13. ფ.სტალი, კორინა [ანუ იტალია] - 1;
14. ალფრედ დე ვინი, სენ-მარი - 1;
15. ინგლისელები - 2;
16. ო. ბალზაკი, შაგრენის ტყავი - 1;
17. ფ. შარდენი, მოგზაურობა სპარსეთსა [და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში] - 10;

* „[ბარონი] ბრამბეუსი“ ფსევდონიმი იყო რუსი მწერლის, ჟურნალისტისა და ორიენტალისტის ოსიპ სენკოვსკისა (1800-1858).

** ეს უნდა იყოს გერმანელი ბუნებისმეტყველისა და მოგზაურის ალექსანდრე ჰუმბოლდტის „მოგზაურობა ახალი ქვეყნის ბუნიობის მხარეში 1799-1804 წლებში“, სადაც შეჯამებულია ავტორის მეცნიერული დაკვირვებები ცენტრალურ და სამხრეთ ამერიკაში მრავალწლიანი მოგზაურობის შემდეგ.

*** თხზულების სათაური არაა მითითებული.

18. დურვილი, მოგზაურობა მსოფლიოს გარშემო - 2;
19. ჟ. ჟანენი, მოგზაურობა იტალიაში - 1;
- 20 ტ. მალთუსი, ესე ზალხთმოსახლეობის პრინციპებზე - 2;
21. ბერიეს მოგონებანი - 2;
22. [ვახუშტი ბატონიშვილი], საქართველოს გეოგრაფიული აღწერა* - 1;

სია გაკრული ხელითაა ნაწერი, ცუდად იკითხება და ჩვენ, სამწუხაროდ, რამდენიმე ავტორის გვარი და თხზულებათა სათაური ვერ გავარჩიეთ. ბოლოს საბუთზე დ. ყიფიანის ხელითვე მიწერილია: ვეფხვის ტყაოსანი или барсова кожа.**

„ბიბლიოთეკაში“ თავმოყრილი წიგნების რაოდენობაზე სრული წარმოდგენის შექმნა, ვიშორებთ, ამჟამად შეუძლებელია. აქ წარმოდგენილი სია, ცხადია, პეტერბურგიდან გამოწერილი წიგნების მცირე ნაწილი იქნებოდა, რაზეც, - სხვას რომ თავი დავანებოთ, - მეტყველებს დ. ყიფიანის არქივში დაცული ფოსტის კანტორის ქვითრები პეტერბურგელი წიგნით მოვაჭრეებისათვის (იუნგმეისტერი, ა. ივანოვი, ვ. პოლიაკოვი...) ფულის გაზავნის შესახებ.²⁸⁷

სამწუხაროდ, კარგად დაწყებულმა საქმემ შესაფერისი განვითარება ვერ პოვა. ვერ მოხერხდა „ბიბლიოთეკის“ საქმიანობაში საზოგადოების ფართო ფენების ჩაბმა. ამის გამო მოგვიანებით წესდებიდან ამოღებულ იქნა კიდევ მე-15 მუხლი,²⁸⁸ რომელიც ითვალისწინებდა ამ საგანმანათლებლო დაწესებულების გარეთ მდგომ პირთა მოზიდვას და მათ ჩართვას „ბიბლიოთეკის“ საქმიანობაში. „გარეშე მკითხველთაგან მხოლოდ 6 მან. და 70 კაპიკი შემოვიდაო“ - აღნიშნავდა 1843 წლის ფინანსურ ანგარიშში მიხეილ თუმანიშვილი.²⁸⁹ დამფუძნებელთა ერთუზიანშიც თანდათან განელდა. ბევრი მათგანი სამსახურებრივმა ვალდებულებამ აიძულა მოშორებოდა თბილისს (ნაწილი ე.წ. კავკასიის ომში მონაწილეობდა, ნიკოლოზ ბარათაშვილი, როგორც ცნობილია, ლუკმაპურის მოპოვების საჭიროებამ

* ესაა მარი ბროსეს მიერ 1842 წელს სანქტ-პეტერბურგში ფრანგულ ენაზე გამოცემული „დეოღრაფიული აღწერა საქართველოსა ბატონიშვილის ვახუშტის მიერ.“

** ესაა „ვეფხვის-ტყაოსანი რუსულად Барсова кожа. პოემა, დაწერილი შოთა რუსთველის მიერ, ახლად დაბეჭდილი შეერთებულითა ღვაწლითა უფალთა ბროსეტ, ზაქარია ფალავანდიშვილისა და დავით ჩუბინოვისათა სანქტ-პეტერბურღს. 1841.“

ნახიჩევანში წაიყვანა და ა.შ.). განსაკუთრებით მძიმე და აუნაზღაურებელი იყო „ბიბლიოთეკის“ დიდი მოამაგისა და მისი ერთ-ერთი დირექტორის, ზაქარია ფალავანდიშვილის უდროო და უცაბედი სიკვდილი. „ჩემი ბიბლიოთეკის წვერები თანდათან შემომეცალნენ და 1848 წ. მე დავრჩი მისი ერთადერთი წარმომადგენელი“ - გულისტკივილით წერდა ამის თაობაზე დ. ყიფიანი.²⁹⁰

მიმოიფანტა, აგრეთვე, წიგნებიც. წვერებს, ჩანს, იმ უფლებითაც უსარგებლიათ, რომელსაც მათ წესდების მე-3 მუხლი ანიჭებდა („ბიბლიოთეკისთვის“ გადაცემული საკუთარი წიგნების უკანვე გატანა). ასეა თუ ისე, 1848 წლისთვის, როგორც ზემოთ აღინიშნა, დ. ყიფიანს ყველა შემოსცლია და მასაც მხოლოდ საკუთარი წიგნები შემორჩენია, რომლებიც მეფისნაცვალ მ. ვორონცოვის კანცელარიასთან 1846 წელს დაარსებული სახელმწიფო საჯარო ბიბლიოთეკისთვის ჩაუბარებია.²⁹¹ მხოლოდ იმ პირობით, რომ როცა კი ამას საჭიროდ ჩათვლიდა, 2/3-ს ჩაბარებული წიგნებისას უკანვე წაიღებდა, 1/3-ს კი შენაწირის სახით დატოვებდა.²⁹² მაგრამ მოგვიანებით დიმიტრისთვის პირი უშლიათ და საკუთარი წიგნები აღარ დაუბრუნებიათ - გადაუხდიათ 1000 მანეთი და ბრძანებაც მოუყოლებიათ, ამ თანხას დასჯერებოდა.²⁹³ „მახსოვდა რომ „ძალა აღმართსა ხნავსო“ და მეც ამით დავეკმაყოფილდი, ხოლო ჩემს გულში კი ვთქვი: მაღლობა თქვენ, რომ ეს მაინც მომეცით - მეთქი“²⁹⁴ - იუმორნარევი კილოთი დაასკვნის ამ საკითხზე მსჯელობის შემდეგ დიმიტრი ყიფიანი.

ერთი სიტყვით, „ტფილისის კერძო ბიბლიოთეკის“ მესვეურებმა ვერ განახორციელეს უმთავრესი მიზანი - თბილისში კულტურულ-საგანმანათლებლო, სალიტერატურო და სამეცნიერო ცენტრის შექმნა. ძირითადი მიზეზი, ვფიქრობთ, იყო მაშინდელი ქართველი საზოგადოების მოუძზადებლობა ინტელექტუალური ძალების კონსოლიდაციისა და ნაციონალური იდეოლოგიის შესაქმნელად მიზანმიმართული საქმიანობისთვის. ნიადაგი მწირი აღმოჩნდა, მაგრამ ამ მწირ ნიადაგში მაინც ჩავარდა ისეთი თესლი, რომელმაც დროთა მანძილზე სასიკეთო ნაყოფი წარმოშვა და სრულებით არაა შემთხვევითი ის გარემოება, რომ მომდევნო ხანის დიდმნიშვნელოვან საზოგადოებრივ-კულტურულ წამოწყებათა სათავეებთან სწორედ დიმიტრი ყიფიანს, - „ტფილისის კერძო ბიბლიოთეკის“ დამაარსებელს, - ვხედავთ. ჩვენი საზოგადოებრივი ცხოვრების მოცემულ ეტაპზე კი მთავარი მაინც ის იყო, რომ „ბიბლიოთეკამ“ მკვეთრად გამოაცოცხლა იმდროინდელი ქართველი საზოგადოებრიობის პატრიოტულად

განწყობილი ნაწილის საგანმანათლებლო ინტერესები, მძლავრი ბიძგი მისცა ქართული კულტურულ-ინტელექტუალური ცხოვრების ევროპეიზაციის სასიცოცხლოდ აუცილებელ, იმ დროისთვის უკვე შეუქცევად პროცესს.

1. მაქს. ბერძნიშვილი, მასალები XIX საუკუნის პირველი ნახევრის ქართული საზოგადოებრიობის ისტორიისათვის, I, თბ., 1980, გვ. 23.
2. მაქს. ბერძნიშვილი, თბილისის საჯარო ბიბლიოთეკის ისტორიისათვის, „ბიბლიოგრაფიის მოამბე“, 1941, № 2-3, გვ. 160-162.
3. Буачидзе Г., Мари Броссе, Тб., 1983, გვ. 141-142; მაქს. ბერძნიშვილი, მასალები..., II, თბ., 1983, გვ. 187.
4. მხედველობაში გვაქვს თბილისის გიმნაზიის მოწაფეთა 1833 წლის ხელნაწერი ჟურნალი, რომლის სახელწოდება ცნობილი არ არის და მათ მიერვე შედგენილი „Цветок Тифлисской гимназий“ 1835 წლისა. ვფიქრობთ, ინტერესმოკლებული არ იქნება იმ ფაქტის აღნიშვნა, რომ პირველ ჟურნალში, გარდა მოწაფეთა თხზულებებისა, გრიგოლ და ალექსანდრე ორბელიანების, აგრეთვე, გიორგი დავითის ძე ერისთავის ნაწარმოებებიცაა მოთავსებული. ეს ავტორები კი ამ დროს შეთქმულებაში მონაწილეობისთვის ავლაბრის ყაზარმებში არიან გამოშწყვდეულნი. მეორე ჟურნალში კი შეტანილია სოლომონ დოდაშვილის ორი თხზულების („მეფობა ირაკლის მეორისა,“ „მოკლე განხილვა ქართულისა ლიტერატურისა ანუ სიტყვიერებისა“) რუსული თარგმანი. 1835 წელს კი ს. დოდაშვილი უკვე ვიატკაშია და მისი არათუ ნაწერების გამოქვეყნება, სახელის ხსენებაც კი აკრძალულია. გიმნაზიის მოწაფეთა ზემოაღნიშნული საოცრად გაბედული მოქმედება, პირველ რიგში, თაობათა შორის იდეურ კავშირზე მიუთითებს. ამდენად, სრულებით არაა შემთხვევითი ის გარემოება, რომ „ტფილისის კრძო ბიბლიოთეკის“ დამფუძნებელთა შორის ყოფილ შეთქმულთა გვერდით გიმნაზიელთა ხელნაწერი ჟურნალების შესვეურებესაც ვხვდავთ (მიხეილ თუმანიშვილი, ნიკოლოზ ბარათაშვილი, ლევან მელიქიშვილი).
5. „დროება“, 1876, №24.
6. იმპერატორ ნიკოლოზ I-ის სტუმრობასა და ამ ფაქტთან დაკავშირებულ გრანდიოზულ დღესასწაულზე იხ. Исарлов Л., Письма о Грузий, Тфл., 1899, გვ. 181-184.
7. ი. ბალახაშვილი, ლიტერატურული წრეები და სალონები საქართველოში, თბ., 1940, გვ. 134.
8. ა. ჯორჯაძე, მასალები ქართველ ინტელიგენციის ისტორიისათვის, მის წიგნში: წერილები, თბ., 1989, გვ. 103.
9. დ. ყიფიანი, მეზუარები, ს. ხუნდაძის რედაქციით, წინასიტყვაობითა და

შენიშვნებით, თფ., 1930, გვ. 167.

10. დ. ყიფიანი, მემუარები, რედაქცია, შენიშვნები და პირთა საძიებელი ს. ხუციშვილისა, თბ., 1990, გვ. 122.

11. Кипиани К. Д., Публичная библиотека в гор. Тифлисе, "Новое обозрение", 1899, № 5224.

12. ი. ბალაზაშვილი, ლიტერატურული წრეები და სალონები საქართველოში, თბ., 1940, გვ. 175-179.

13. ნ. გურგენიძე, ძველი წიგნსაცავები საქართველოში, თბ., 1969, გვ. 107-111.

14. ზი, დ. ყიფიანის არქ., საქ. № 207, ფ. 2.

15. მაქს. ბერძნიშვილი, მასალები..., I, გვ. 75; ნ. გურგენიძე, ძველი წიგნსაცავები საქართველოში, თბ., 1969, გვ. 114-115.

16. მაქს. ბერძნიშვილი, მასალები..., I, გვ. 75; Буачидзе Г., Мари Броссе, Тб., 1983, გვ. 134.

17 იხ. წესდების მე-6 მუხლი.

18. დ. ყიფიანი, მემუარები, თბ., 1990, გვ. 122-123.

19. Кипиани К., Публичная библиотека в гор. Тифлисе, „Новое обозрение“, 1899, №5224.

20. იხ. ჩენი: დიმიტრი ყიფიანის საზოგადოებრივი მოღვაწეობიდან, „მწიგნობარი - 89“, თბ., 1989, გვ. 214-215; უნდა აღინიშნოს, რომ კიდევ უფრო ადრე კ. ყიფიანის ცნობა მაქს. ბერძნიშვილმაც მიიღო უკრიტიკოდ და უკომენტაროდ (იხ. მისი: თბილისის საჯარო ბიბლიოთეკის ისტორიისათვის, „ბიბლიოგრაფიის მოამბე“, 1941, №2-3, გვ. 163).

21. ზი, დ. ყიფიანის არქ., საქ. №211, ფ. 7.

22. იქვე, საქ. №219, ფ. 1

23. იქვე, საქ. №211, ფ. 2-6.

24. იქვე, საქ. №219, ფ. 2.

25. მაქს. ბერძნიშვილი, თბილისის საჯარო ბიბლიოთეკის ისტორიისათვის, „ბიბლიოგრაფიის მოამბე“, 1941, №2-3, გვ. 163.

26. Ватенишвили Д. Л., Русская общественная мысль и печать на Кавказе в первой трети XIX века, М., 1973, გვ. 371.

27. მაქს. ბერძნიშვილი, მასალები..., I, გვ. 152.

28. მ. გოცაძე, ქართული ჟურნალისტიკის ისტორია, I, თბ., 1954, გვ. 288.

29. შავთელი, თამარ მეფასი და მეუღლისა მისის დავით მეფის შესხმა, ტფ., 1838.

30. ჩახრუხაძე, თამარ მეფასი და მეუღლისა მისის დავით მეფის შესხმა,

ტფ., 1838.

31. მ. გოცაძე, დასახ. წიგნი, გვ. 224-226.

32. Арзановы, Опыт начертания историй царства Армянского, М., 1827.

33. მაქს. ბერძნიშვილი, მასალები..., I, გვ. 152.

34. იხ. შესაბამისი წლების „K.K.“

35. იქვე, 1850, განყ. IV, გვ. 39.

36. იქვე, 1852, განყ. V, გვ. 606.

37. დ. ყიფიანი, მემუარები, თბ., 1990, გვ. 123.

38. ხი, დ. ყიფიანის არქ., საქ. №219, ფ.1.

39. იქვე, საქ. №211, ფ.7.

40. ნ. ბარათაშვილი, ლექსები. ბედი ქართლისა. წერილები, ს. ფირცხალავას რედაქციით, ტფ., 1922, გვ. 244.

41. გ. ლეონიძე, ნიკოლოზ ბარათაშვილის გარშემო, „ლიტერატურის მატრიანე“, №1-2, 1940, გვ. 409-411.

42. ხი, დ. ყიფიანის არქ. საქ. №219, ფ.1.

43. იქვე, საქ. №211, ფ.1.

44. იქვე, ფ. 5-6.

45. შ. გოზალიშვილი, ნიკოლოზ ბარათაშვილის ბიოგრაფიისათვის, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე, ტ. XVII-ბ, 1953, გვ. 217.

46. ი. მუნარგია, ცხოვრება და ღვაწლი გრიგოლ ორბელიანისა, მის წიგნში: ქართველი მწერლები, I, თბ., 1941, გვ. 62.

47. შ. ლომსაძე, სამცხე-ჯავახეთი, თბ., 1975, გვ. 419.

48. „K.K.“, 1846, განყ. IV, გვ. 167.

49. ამ საკითხზე იხ.: დ. ყიფიანი, მემუარები, 1990, გვ. 75-76; საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. V, თბ., 1970, გვ. 150-154; ი. ანთელავა, მასალები XIX საუკუნის საქართველოს პირველი ნახევრის ისტორიისათვის, „საისტორიო მოამბე“, №41-42, 1980, გვ. 152-154, 172-194; შ. ლომსაძე, დასახ. წიგნი, გვ. 419-421.

50. ი. მუნარგია, დასახ. წიგნი, I, გვ. 63.

51. ალექსანდრე ბეზაკზე იხ.: ბროკჰაუზი-ეფრონი, ტ. 5, 1891, გვ. 268.

52. ხი, დ. ყიფიანის არქ., საქ. №219, ფ.1.

53. იქვე, საქ. №211, ფ.3,6.

54. გ. ავალიანი, რუსი და ქართველი ხალხების საბრძოლო თანამეგობრობის ისტორიიდან თბ., 1967, გვ. 118.

55. იქვე; ქსე, ტ. 3, 1978, გვ. 330.

56. დ. ყიფიანი, მემუარები, თბ., 1990, გვ. 122.
57. ლ. გოდერიძე, მასალები ქართველთა შორის წევრ-კაცობის გამავრცელებელი საზოგადოების ისტორიისათვის, „საისტორიო მოძიებები“, ტ. 37-38, 1978, გვ. 31.
58. სიტყვა, თქმული გურია-სამეგრელოს ეპისკოპოსის გრიგორისაგან დროსა უგანათლებულესის კონსტანტინე ლევანის ძის დადიანის დასაფლავებაზე, „მწყემსი“, 1889, №12, გვ. 12.
59. ხი, დ. ყიფიანის არქ., საქ. №219, ფ.1.
60. იქვე, საქ. №211, ფ.2,6.
61. გ. გოზალიშვილი, 1832 წლის შეთქმულება, II, გვ. 37.
62. იქვე, II, გვ. 263.
63. იქვე, II, გვ. 263-264; III, გვ. 407.
64. იქვე, II, გვ. 265.
65. იქვე, II, გვ. 38.
66. იქვე, II, გვ. 21; ამ პროექტზე იხ. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV, თბ., 1973, გვ. 950-951.
67. გ. გოზალიშვილი, დასახ. წიგნი, II, გვ. 39.
68. იქვე, გვ. 38, 205.
69. იქვე, გვ. 38-39, 61-62.
70. იქვე, I, გვ. 153; II, გვ. 205, 208 და ა.შ.
71. იქვე, III, გვ. 431.
72. მაქს. ბერძნიშვილი, მასალები XIX საუკუნის პირველი ნახევრის ქართული საზოგადოებრიობის ისტორიისათვის, I, გვ. 234.
73. გ. გოზალიშვილი, 1832 წლის შეთქმულება, III, გვ. 436.
74. დ. ყიფიანი, მემუარები, თბ., 1990, გვ. 153.
75. გ. გოზალიშვილი, დასახ. წიგნი, II გვ. 42.
76. დ. ყიფიანი, მემუარები, 1990, გვ. 122.
77. მ. გოცამე, ქართული ჟურნალისტიკის ისტორია, I, თბ., 1954, გვ. 234, 239; მაქს. ბერძნიშვილი, მასალები..., I, გვ. 82.
78. რედაქციისაგან, „ცისკარი“, 1860, №5, გვ. 53.
79. ლ. გოგოზია, მარიამ დემურია, თბ., 1964, გვ. 4-5.
80. ქართველ მოღვაწეთა ნეკროპოლი, შეადგინა, წინასიტყვაობა, შენიშვნები და საძიებელი დაურთო ს. ხუციშვილმა, I, თბ., 1961, გვ. 47.
81. გ. გოზალიშვილი, დასახ. წიგნი, II, გვ. 40, 41; მაქს. ბერძნიშვილი, მასალები..., I, გვ. 235.
82. გ. გოზალიშვილი, დასახ. წიგნი, II, გვ. 40.

83. ნ. ბარათაშვილი, თხზულებანი, თბ., 1972, გვ. 22-23, 208-209.
84. ხი, დ. ყიფიანის არქ., საქ. №219, ფ.1.
85. იქვე, საქ. №211, ფ.3.
86. იქვე, ფ.5-6.
87. გ. გოზალიშვილი, 1832 წლის შეთქმულება, III, გვ. 204-205.
88. მაქს. ბერძნიშვილი, მასალები..., I, 1980, გვ. 75.
89. გ. გოზალიშვილი, დასახ. წიგნი, III, გვ. 205.
90. გ. გოზალიშვილი, დასახ. წიგნი, II, გვ. 154.
91. ე. ორჯონიკიძე, რუსული მმართველობის დამყარება საქართველოში, თბ., 1992, გვ. 203.
92. მაქს. ბერძნიშვილი, მასალები..., I, გვ. 189 (ასე რომ, დიმიტრი ყიფიანი ცდება, როცა ზ. ერისთავის გარდაცვალების თარიღად 1849 წელს ასახელებს. იხ. მისი: მემუარები, 1990, გვ. 122). ზ. ერისთავის მკვლელობაზე იხ. აგრეთვე, გრ. ორბელიანი, წერილები, ა. გაწერელის რედაქციითა და შენიშვნებით, I, ტფ., 1936, გვ. 307-308.
93. გრ. ორბელიანი, წერილები, I, თბ., 1936, გვ. 209-210.
94. ლ. ქუთათელაძე, ერთი ლექსის ავტორის საკითხისათვის, აკად. ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე, XX-B, თბ., 1959, გვ. 131-137.
95. ხი, დ. ყიფიანის არქ., საქ. №219, ფ.1.
96. იქვე, საქ. №211, ფ.2.
97. იქვე, ფ.5-6.
98. ბიოგრაფიული ცნობები ს. ვასილკოვსკიზე იხ. აქტები..., ტ. IX, 1884, გვ. XVII.
99. დ. ყიფიანი, მემუარები, 1990, გვ. 35.
100. შ. ჩხეტია, საგლეხო რეფორმის ისტორიისათვის საქართველოში, თბ., 1950, გვ. LXII.
101. ხი, დ. ყიფიანის არქ., საქ. №219, ფ.1.
102. იქვე, საქ. №211, ფ.3,6.
103. ბროკჰაუზი-ეფრონი, ტ. 24, 1894, გვ. 621.
104. იხ. შესაბამისი წლების „KK“.
105. მ. ზნაჩკო-იავორსკის კერძო წერილები დ. ყიფიანისადმი იხ.: ხი, დ. ყიფიანის არქ., საქ. №№1364-1366, ფ.4.
106. დ. ყიფიანი, მემუარები, 1990, გვ. 122.
107. ხი, დ. ყიფიანის არქ., საქ. №219, ფ.1.
108. იქვე, საქ. №211, ფ.3,5.

109. ამ საკითხზე იხ: მიხ. ხელთუბნელი, სალიტერატურო-საზოგადოებრივი წარსულიდან (მიხეილ თუმანიშვილის ცხოვრება და მოღვაწეობა), თბ., 1938, გვ. 27-38; მ. გოცაძე, ქართული ჟურნალისტიკის ისტორია, I, თბ., 1954, გვ. 248-262; რ. ახვერდიანი, მიხეილ თუმანიშვილის უცნობი ნაწარმოებები, „მწიგნობარი-84“, ნაწ. II, თბ., 1986, გვ. 104-109.
110. ჯ. ჭუმბურიძე, მიხეილ თუმანიშვილი, წიგნში: ქართული ლიტერატურის ისტორია ექვს ტომად, ტ. III, თბ., 1969, გვ. 207-209.
111. ამ საკითხზე იხ.: ქ. ბურჯანაძე, მე-19 საუკუნის ქართული მხატვრული თარგმანის ისტორიის საკითხები, თბ., 1992, გვ. 84-95.
112. იხ.: ჯ. ჭუმბურიძე, ქართული კრიტიკის ისტორია, I, თბ., 1974, გვ. 98-106.
113. ალ. კალანდაძე, ქართული ჟურნალისტიკის ისტორია, II, თბ., 1984, გვ. 148-213; ამ საკითხზე იხ., აგრეთვე, დ. გამეზარდაშვილი, კვლავ „სალაყბო ფურცლების“ ავტორთა ვინაობის საკითხისათვის. კრბ.: ჟურნალისტიკის თეორიისა და ისტორიის საკითხები, III, თბ., 1974, გვ. 186-207.
114. ზი, დ. ყიფიანის არქ., საქ. №211, ფ.5-6.
115. ბიოგრაფიული ცნობები თ. კოცებუზე იხ. აქტები..., ტ. X, გვ. XXIII.
116. მ. თამარაშვილი, ქართული ეკლესია დასაბამიდან დღემდე, რედაქცია გაუკეთეს, წინასიტყვა დაურთეს და გამოსაცემად მოამზადეს ზ. ალექსიძემ და ჯ. ოდიშელმა, თბ., 1995, გვ. 718-719.
117. ზი, დ. ყიფიანის არქ., საქ. №219, ფ.1.
118. იქვე, საქ. №211, ფ.3.
119. იქვე, ფ.5-6.
120. „საქართველოს კალენდარი“, 1894, გვ. 456.
121. ნ. ბარათაშვილი, თხზულებანი, 1972, გვ. 225.
122. ბიოგრაფიული ცნობები ლ. მელიქიშვილზე იხ.: აქტები..., ტ. X, 1885, გვ. XXV; გ. ავალიანი, რუსი და ქართველი ხალხების საბრძოლო თანამეგობრობის ისტორიიდან, თბ., 1967, გვ. 123-125.
123. ამ თუბილზე იხ.: „მწყეფსი“, 1887, №26, გვ. 12-13; ნ. მაჭარაშვილი, აღწერა მთა-წმიდის ეკკლესიისა და წმ. მამა დავითის ცხოვრებისა, ტფ., 1895, გვ. 51-54.
124. ნ. მაჭარაშვილი, დასახ. წიგნი, გვ. 53.
125. იქვე, გვ. 54.
126. თ. ლევან ივანეს ძე მელიქიშვილი, „ივერია“, 1892, №41.
127. ეპიტაფია იხ. ქართველ მოღვაწეთა ნეკროპოლი, I, თბ., 1961, გვ. 70.

128. ახალი ამბავი, „ივერია“, 1892, №44.
129. ი. ბალახაშვილი, ლიტერატურული წრეები და საქართველოში, თბ., 1940, გვ. 128.
130. იქვე, გვ. 132.
131. ი. მუნარგია, ცხოვრება ნიკოლოზ ბარათაშვილისა, მის წიგნში: ქართველი მწერლები, I, თბ., 1941, გვ. 178 (სხვათა შორის, ი. მუნარგიას ამ ნაშრომში უხვად აქვს გამოყენებული ლ. მელიქიშვილის ფაქტობრივი მასალით უხვი ზეპირი მოგონებები ნ. ბარათაშვილზე. იხ. გვ. 172, 185, 186, 190, 195-196).
132. იქვე, გვ. 193.
133. ამ ურთიერთობაზე იხ. ნ. ხომერიკი, მაიკო ორბელიანი, მის წიგნში: ლიტერატურული ჩანაწერები, თბ., 1961, გვ. 65-71.
134. დამოწმებულია ი. მუნარგიას დასახ. წიგნიდან, გვ. 189 (წერილი რუსულ ენაზეა. აქ მოყვანილი ფრაგმენტის თარგმანი ჩვენია).
135. იქვე, გვ. 190.
136. ნ. მაჭარაშვილი, აღწერა მთა-წმიდის ეკკლესიისა და წმ. მამა დავითის ცხოვრებისა, ტფ., 1895, გვ. 50.
137. იქვე.
138. თ. ლევან ივანეს ძე მელიქიშვილი, „ივერია“, 1892, №41; ლ. გოდერიძე, მასალები ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების ისტორიისათვის, „საისტორიო მოამბე“, ტ. 37-38, თბ., 1978, გვ. 32.
139. ახალი ამბავი, „ივერია“, 1892, №44.
140. ხი, დ. ყიფიანის არქ., საქ. №219, ფ.1.
141. იქვე, საქ. №211, ფ.2.
142. იქვე, ფ.5-6.
143. გ. გოზალიშვილი, 1832 წლის შეთქმულება, II, გვ. 517.
144. იქვე, II, გვ. 579.
145. იქვე, II, გვ. 92, 517.
146. გრ. ორბელიანი, წერილები, I, გვ. 252.
147. ნ. ალექსივე-მესხივეი, შესახებ ბ. ნ. ბარათაშვილის ძეგლის დადგმისა, „ივერია“, 1893, №130.
148. ლ. გოდერიძე, მასალები ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების ისტორიისათვის, „საისტორიო მოამბე“, ტ. 37-38, 1978, გვ. 32.
149. „ამ ორის წლის წინად...“, „მწყემსი“, 1887, №21, გვ. 13.
150. იქვე.

151. ხი, დ. ყიფიანი არქ., საქ. №№1555-1559, ფ.9.
152. იქვე, საქ. №219, ფ.1.
153. იქვე, საქ. №211, ფ.3,5.
154. ხი, დ. ყიფიანის არქ., საქ. №219, ფ.1.
155. იქვე, ფ.1.
156. იქვე, საქ. №211, ფ.2.
157. იქვე, ფ.5.
158. ტ. ხუნდაძე, ნარკვევები სახალხო განათლების ისტორიიდან საქართველოში, თბ., 1951, გვ. 10.
159. ზ. ორბელიანზე ბიოგრაფიული ცნობები იხ.: გრ. ორბელიანი, წერილები, I, ტფ., 1936, გვ. 220-221, 274; ნ. ბარათაშვილი, თხზულებანი, თბ., 1972, გვ. 220.
160. გრ. ორბელიანი, წერილები, I, გვ. 15-16, 17-19 და ა.შ.
161. ნ. ბარათაშვილი, თხზულებანი, 1972, გვ. 123-127, 130-132.
162. ი. ბალახაშვილი, სამი შენიშვნა, „ლიტერატურული საქართველო“, 1939, №19.
163. ი. ენიკოლოფოვი, გრიგოლ ორბელიანის არქივიდან, „ლიტერატურული გაზეთი“, 1962, №25.
164. გ. გოზალიშვილი, 1832 წლის შეთქმულება, II, გვ. 63-64.
165. ხი, დ. ყიფიანის არქ., საქ. №219, ფ.1.
166. იქვე, საქ. №211, ფ.2.
167. იქვე, ფ.5-6.
168. ი. ბალახაშვილი, მანანა ორბელიანი, თბ., 1941, გვ. 32.
169. გრ. ორბელიანი, წერილები, II, ტფ., 1937, გვ. 378.
170. იქვე, გვ. 258.
171. კ. ბოროზდინი, სამეგრელო და სვანეთი, თბ., 1934, გვ. 313.
172. კ. ცინცაძე, ქვაშეთის წმიდის გიორგის ეკლესია ტფილისში, თბ., 1994, გვ. 112.
173. ხი, დ. ყიფიანის არქ., საქ. №219, ფ.1.
174. იქვე, საქ. №211, ფ.3.
175. იქვე, ფ.5-6.
176. იხ. 1840-1850-იანი წლების „K.K.“
177. „გუშინწინ, მარტის 8-ს...“, „დროება“, 1876, №25.
178. „K.K.“, 1852, გვ. 607.
179. იქვე, გვ. 609.
180. ნიკ. ყიფიანი, დიმიტრი ყიფიანის ცხოვრება, „მოამბე“, 1894, №IV,

გვ. 87.

181. ხი, დ. ყიფიანის არქ., საქ. №219, ფ. 1.
182. იქვე, №211, ფ.3.
183. იქვე, ფ.5-6.
184. მაქს. ბერძნიშვილი, მასალები..., II, გვ. 185-186.
185. იქვე, გვ. 186.
186. И[ოსелиანი] П., Некрология князя Захария Палавандова, „Закавказский вестник“, 1845, №15.
187. ზ. ფალავანდიშვილისა და მარი ბროსეს ურთიერთობაზე იხ.: მაქს. ბერძნიშვილი, მასალები..., I, გვ. 67-68, 71, 74-76; II, გვ. 186-188; Буачидзе Г., Мари Броссе, Тб., 1983, გვ. 129-143; სოლ. ცაიშვილი, ზაქარია ფალავანდიშვილი, „ლიტერატურა და ხელოვნება“, 1948, №36; ნ. გურგენიძე, ძველი წიგნსაცავები საქართველოში, თბ., 1969, გვ. 111-114; თ. ჯოლოგუა, „გამორჩეული წვერი საზოგადოებისა“ - ზაქარია ფალავანდიშვილი, „მწიგნობარი-91-92“, თბ., 1992, გვ. 203-204...
188. „ვეფხისტყაოსნის“ 1841 წლის გამოცემაში ზ. ფალავანდიშვილის წვლილზე, - გარდა მაქს. ბერძნიშვილისა და გ. ბუაჩიძის დასახ. წიგნებისა, - იხ.: სოლ. ყუბანეიშვილი, ვეფხისტყაოსნის ბეჭდვის ისტორიიდან (XVIII-XIX სს.), თბ., 1966, გვ. 46, 48, 53-62; ი. მეგრელიძე, რუსთველოლოგები, თბ., 1970, გვ. 71-72.
189. ი. მეგრელიძე, დასახ. წიგნი, გვ. 72.
190. სოლ. ყუბანეიშვილი, დასახ. წიგნი, გვ. 46.
191. მაქს. ბერძნიშვილი, მასალები..., I, გვ. 70.
192. ზ. ფალავანდიშვილის სიკვდილისა და დაკრძალვის გარემოებებზე, აგრეთვე, ამ ფაქტით გამოწვეულ საზოგადოებრივ რეზონანსზე იხ.: „Закавказский вестник“, 1845, №15; „Кавказ“, 1846, №7; Буачидзе Г., Мари Броссе, Тб., 1983, გვ. 143.
193. დამოწმებულია გ. ბუაჩიძის დასახ. წიგნიდან, გვ. 143.
194. ამ საკითხზე იხ. ჩვენი წერილი: დიმიტრი ყიფიანი და განმათავისუფლებელი მოძრაობა, „ლიტერატურული საქართველო“, 1991, №50.
195. ბიოგრაფიული ცნობები დ. ჭავჭავაძეზე იხ.: გ. ავალიანი, რუსი და ქართველი ხალხების საბრძოლო თანამეგობრობის ისტორიიდან, თბ., 1967, გვ. 181-182; ქსე, ტ. 11, თბ., 1987, გვ. 377.
196. დაწვრილებით ამ საკითხზე იხ.: ა. დრანსე, შამილის ტყვე ქალები, თბ., 1978.

197. ა. დიუმა, კავკასია, თბ., 1970, გვ. 299-300.
198. Богомолов И., Тропую дружбы, Тб., 1984, გვ. 190
199. იხ. ს. ხუციშვილის მიერ შედგენილი „ქართველ მოღვაწეთა ნეკროპოლი“, I, თბ., 1961, გვ. 115.
200. „20 ივლისს სოფელს წინანდალში...“, „დროება“, 1873, №31.
201. ხი, დ. ყიფიანის არქ., საქ. №219, ფ.1.
202. გრ. ორბელიანი, წერილები, II, თბ., 1937, გვ. 316.
203. ტფილისის გუბერნიის თავად-ახნაურობის შეყრილობაზედ, „დროება“, 1867, №20.
204. ლ. გოდერიძე, მასალები ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების ისტორიიდან, „საისტორიო მოამბე“, ტ. 37-38, 1978, გვ. 32.
205. შინაური ქრონიკა, „დროება“, 1883, №227.
206. ი. ბალახაშვილი, ლიტერატურული წრეები და სალონები საქართველოში, თბ., 1940, გვ. 167.
207. „დმიტრი ჯორჯაძის გარდაცვალებისა და დასაფლავების თაობაზე გვწერენ...“, „დროება“, 1883, №240; ეპიტაფია იხ. ქართველ მოღვაწეთა ნეკროპოლი, I, თბ., 1961, გვ. 124; დ. ჯორჯაძის დაკრძალვაზე გრიგოლ არქიმანდრიტის მიერ წარმოთქმული სიტყვა იხ. „დროება“, 1883, №242.
208. შინაური ქრონიკა, „დროება“, 1883, №227.
209. ხი, დ. ყიფიანის არქ., საქ. №219, ფ.1.
210. იქვე, საქ. №211, ფ.2.
211. იქვე, ფ.5-6.
212. იხ. შესაბამისი წლების „K.K.“
213. ახალი ამბავი, „ცნობის ფურცელი“, 1900, №1330.
214. ხი, დ. ყიფიანის არქ., საქ. №211, ფ.5.
215. იხ. შესაბამისი წლების „K.K.“
216. „K.K.“, 1852, გვ. 606.
217. იქვე, გვ. 608.
218. ხი, დ. ყიფიანის არქ., საქ. №211, ფ.5.
219. იხ. შესაბამისი წლების „K.K.“
220. იქვე, 1852, გვ. 575.
221. Театр в Тифлисе с 1845-1856 гг., Тфл., 1888, გვ. 3.
222. Краткий каталог Тифлисской публичной библиотеки (1846-1861), Тфл., 1861, გვ. VI.
223. ხი, დ. ყიფიანის არქ., საქ. №211, ფ.5.

224. გ. გოზალიშვილი, 1832 წლის შეთქმულება, III, გვ. 428.
225. მაქს. ბერძნიშვილი, მასალები..., I, 1980, გვ. 231.
226. იქვე; ბიოგრაფიული ცნობები გ. ერისთავზე იხ. აგრეთვე, აქტები..., ტ. X, 1885, გვ. XXXIV.
227. ამ საკითხზე იხ.: ვ. ქაჯაია, ნიკო ცხვედაძე - გამოჩენილი განმანათლებელი და მამულიშვილი, კრბ.: ნიკო ცხვედაძე - 150, თბ., 1995, გვ. 18-20.
228. ზი, დ. ყიფიანის არქ., საქ. №211, ფ.5.
229. იქვე, ფ.6.
230. ბიოგრაფიული ცნობები ი. მუხრანბატონზე იხ.: აქტები..., ტ. X, 1885, გვ. XXVI; გ. ავალიანი, რუსი და ქართველი ხალხების საბრძოლო თანამეგობრობის ისტორიიდან, თბ., 1967, გვ. 106-109; შ. მგვრელიძე, ჩვენი სახელოვანი სამხედრო წინაპრები, თბ., 1979, გვ. 151-154; მაქს. ბერძნიშვილი, მასალები XIX საუკუნის პირველი ნახევრის ქართული საზოგადოებრიობის ისტორიისათვის, II, გვ. 8-10, 111-113.
231. ზი, დ. ყიფიანის არქ., საქ. №211, ფ.5.
232. ბიოგრაფიული ცნობები ალ. ნეიდგარტზე იხ.: Энциклопедия военных и морских наук, т. V, С-Пб., 1891, გვ. 347; აქტები..., ტ. IX, გვ. XXIV.
233. ე. ორჯონიკიძე, რუსული მმართველობის დამყარება საქართველოში, თბ., 1992, გვ. 172.
234. დ. ყიფიანი, მემუარები, თბ., 1991, გვ. 32.
235. იქვე.
236. ტ. ზუნდაძე, ნარკვევები სახალხო განათლების ისტორიიდან საქართველოში, თბ., 1951, გვ. 45, 58.
237. ზი, დ. ყიფიანის არქ., საქ. №211, ფ.3.
238. იქვე, ფ.5-6.
239. ბიოგრაფიული ცნობები ი. ნაზოროვზე იხ.: აქტები..., ტ. X, 1885, გვ. XXVI-XXVII.
240. ზი, დ. ყიფიანის არქ., საქ. №1555, ფ.1.
241. იქვე, საქ. №1556, ფ.1.
242. „K.K.“, 1852, გვ. 607.
243. იქვე, გვ. 608.
244. ნიკ. ყიფიანი, დიმიტრი ყიფიანის ცხოვრება, „მოამბე“, 1894, №IV, გვ. 78.
245. ზი, დ. ყიფიანის არქ., საქ. №211, ფ.5.

246. იქვე.
247. იქვე, საქ. №219, ფ.2.
248. ი. ანდრონიკაშვილის სამხედრო მოღვაწეობაზე იხ.: შ. მეგრელიძე, ჩვენი სახელოვანი სამხედრო წინაპრები, თბ., 1979, გვ. 102-113; გ. ავალიანი, რუსი და ქართველი ხალხების საბრძოლო თანამეგობრობის ისტორიიდან, თბ., 1967, გვ. 77-84; ბიოგრაფიული ცნობები იხ.: აქტები..., ტ. X, 1885, გვ. XIII.
249. მაქს. ბერძნიშვილი, მასალები..., I, თბ., 1980, გვ. 145.
250. თ. პაპავა, დიდი სახეები პატარა ჩარჩოებში, თბ., 1990, გვ. 316.
251. მაქს. ბერძნიშვილი, დასახ. წიგნი, I, გვ. 142.
252. ი. მამაცაშვილზე იხ.: მაქს. ბერძნიშვილი, მასალები..., II, გვ. 82-85; ლ. ნანიტაშვილი, წერილები, თბ., 1981, გვ. 121-136; ალ. კალანდაძე, ქართული ჟურნალისტიკის ისტორია, II, თბ., 1984, გვ. 280-282; შ. სააკაძე, გერცენის ქართველი მეგობარი, „ლიტერატურული გაზეთი“, 1957, №45.
253. ი. გოგებაშვილი, როგორ დაარსდა „წერა-კითხვის საზოგადოება“, რჩეული თხზულებანი ხუთ ტომად, ტ. III, თბ., 1990, გვ. 251-253.
254. მაქს. ბერძნიშვილი, მასალები..., II, გვ. 140.
255. ი. უთურაშვილი, დიმიტრი ყიფიანი, თბ., 1989, გვ. 94.
256. მაქს. ბერძნიშვილი, დასახ. წიგნი, II, გვ. 137.
257. ნ. გურგენიძე, ძველი წიგნსაცავები საქართველოში, თბ., 1969, გვ. 97.
258. გრ. ორბელიანი, მგზავრობა ჩემი ტფილისიდან პეტერბურღამდის, თხზულებათა სრული კრებული, თბ., 1959, გვ. 163.
259. ნ. ბარათაშვილი, თხზულებანი, თბ., 1972, გვ. 139-140.
260. ლ. გოდერიძე, მასალები ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების ისტორიისათვის, „საისტორიო მოამბე“, ტ. 37-38, 1978, გვ. 32.
261. ახალი ამბავი, „ივერია“, 1887, №71.
262. მაქს. ბერძნიშვილი, მასალები..., I, გვ. 74.
263. დ. ყიფიანი, მემუარები, თბ., 1990, გვ. 123; მაქს. ბერძნიშვილი, დასახ. წიგნი, I, გვ. 74.
264. მაქს. ბერძნიშვილი, დასახ. წიგნი, I, გვ. 74.
265. იქვე, გვ. 75.
266. ხი, დ. ყიფიანის არქ., საქ. №211, ფ.4.
267. იხ. ზ. ფალავანდიშვილის მიმოწერა: მაქს. ბერძნიშვილი, მასალები..., I, გვ. 74-75; II, გვ. 188-189; ნ. გურგენიძე, ძველი წიგნსაცავები საქართველოში, თბ., 1969, გვ. 113-114; Буачидзе Г., Мари Броссе,

- ტბ., 1983, გვ. 134-135.
268. იხ. „ბიბლიოთეკის“ შემოსავალ-გასავლის წიგნი, ხი, დ. ყიფიანის არქ., საქ. №211.
269. ხი, დ. ყიფიანის არქ., საქ. №211, ფ.5-6.
270. დ. ყიფიანი, მემუარები, 1990, გვ. 123.
271. იქვე.
272. 40-იან წლებში დ. ყიფიანი ცხოვრობდა გრაფის (დღეს - ა. ფურცელაძის) ქუჩაზე (იხ. ნიკ. ყიფიანი, დიმიტრი ყიფიანის ცხოვრება, „მოამბე“, 1894, №IV გვ. 83; აგრეთვე, შესაბამისი წლების „K.K.“).
273. ხი, დ. ყიფიანის არქ., საქ. №207, ფ.1.
274. ნ. გურგენიძე, ძველი წიგნსაცავები საქართველოში, თბ., 1969, გვ. 112.
275. ხი, დ. ყიფიანის არქ., საქ. №210, ფ.2.
276. იხ. აქვე, შენიშვნა №267.
277. ხი, დ. ყიფიანის არქ., საქ. № 208, 210.
278. იქვე, საქ. №210, ფ.1.
279. იქვე, საქ. №220, ფ.2.
280. ნ. გურგენიძე, ძველი წიგნსაცავები საქართველოში, 1969, გვ. 114.
281. Буачидзе Г., Мари Броссе, Тბ., 1983, გვ. 134.
282. იქვე, გვ. 135; ნ. გურგენიძე, დასახ. წიგნი, გვ. 113-114.
283. ს. დოდაშვილი, თხზულებანი, თბ., 1989, გვ. 214.
284. იქვე, გვ. 235.
285. ხი, დ. ყიფიანის არქ., საქ. №210, ფ.2. (ტექსტი ნაბეჭდია, შედგენილია რუსულ ენაზე).
286. ხი, დ. ყიფიანის არქ., საქ. №210, ფ.2.
287. ხი, დ. ყიფიანის არქ., საქ. №209, 212 და სხვ.
288. ხი, დ. ყიფიანის არქ., საქ. № 218, ფ.5.
289. იქვე, საქ. №211, ფ.4.
290. დ. ყიფიანი, მემუარები, თბ., 1990, გვ. 123.
291. დ. ყიფიანის ცნობით, მას სახელმწიფო ბიბლიოთეკისათვის ჩაუბარებია 510 წიგნი (ხი, დ. ყიფიანის არქ., საქ. №1415, ფ.2.). იგივე ციფრია (233 თხზულება, 510 ტომი) დასახელებული ა. ბერჟეს მიერ შედგენილ კატალოგშიც (იხ. Краткий каталог Тифлисской публичной библиотеки, Тфл., 1861, გვ. VII).
292. ხი, დ. ყიფიანის არქ., საქ. №№224, 739.
293. დ. ყიფიანი, მემუარები, 1990, გვ. 123-124.
294. იქვე, გვ. 124.

არქ. - არქივი.

აქტები - Акты, собранные Кавказской археографической комиссией, т. 1-12, Тфл., 1866-1904.

ბროკჰაუზი-ეფრონი - Брокгауза и Ефрона энциклопедический словарь, т. 1-86, С.-Пб., 1890-1907.

კრბ. - კრებული.

„К.К.“ - „Кавказский календарь“, Тфл., 1846-1917.

საქ. - საქმე.

ფ. - ფურცელი.

ქსე - ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. 1-11, თბ., 1975-1987.

ზი - საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტი.

[3680]

13/3

